

RISKA UN AIZSARGĀJOŠO FAKTORU IETEKME UZ ATKARĪBU IZRAISOŠO VIELU LIETOŠANU JAUNIEŠU VIDŪ

Rīga, 2009

Publikācija sagatavota, balstoties uz pētījuma “Eiropas pilsētas pret narkotikām” (ECAD – *European Cities Against Drugs*) rezultātiem. Pētījums tiek realizēts starptautiskā piecu gadu atkarības profilakses projekta „Jaunatne Eiropā” ietvaros, kura galvenie mērķi ir salīdzināt atšķirīgas stratēģijas atkarību profilaksē un noskaidrot svarīgākos riska un aizsargājošos faktorus, kas ietekmē atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu, lai uz iegūto rezultātu pamata pilnveidotu atkarības profilakses politiku pētījuma dalībvalstīs. Projekta ietvaros dalībvalstu pilsētās plānots veikt trīs reprezentatīvas 15–16 gadus vecu jauniešu aptaujas. Pirmie divi posmi, kuros piedalījās ar Latvija, realizēti 2006. un 2008. gadā.

Projekts „Jaunatne Eiropā: Jaunatne un labklājība” Latvijā tiek īstenots ar Rīgas domes finansiālu atbalstu. Pētījuma pirmos divus posmus realizēja SIA “Socioloģisko pētījumu institūts” sadarbībā ar ECAD Latvijas biroju un Rīgas domes Labklājības departamenta Veselības pārvaldes Sabiedrības veselības veicināšanas un profilakses nodaļu.

Autori: Ilze Koroļeva^{1,2}, Inta Mieriņa^{1,2}, Sigita Sniķere^{1,2}, Mārcis Trapencieris²,

Balstoties uz pētījuma „Jaunatne Eiropā. Jaunatne un labklājība” 2. posma aptaujas datiem, veikta atkārtota atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas un lietošanas analīze: noskaidrota dažādu riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz 15–16 gadus vecu Rīgas skolēnu atkarības vielu lietošanas uzsākšanu un turpināšanu. Iegūties rezultāti un secinājumi ļauj identificēt svarīgākos aizsargājošos faktorus, kas būtu jāstiprina, veidojot atkarības profilakses programmas, un parāda tos riska faktorus, kas būtu jānovērš, lai pasargātu jauno paaudzi no attīstībai un veselībai kaitīgas uzvedības. Iegūtās zināšanas būs vērtīgs informācijas avots visiem, kuru darbs saistīts ar jauniešu aizsargāšanu no psihoaktīvo vielu radītā kaitējuma.

¹ Socioloģisko pētījumu institūts, ² Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.

Satura rādītājs

Saīsinājumu saraksts	4
Terminu definīcijas	4
Ievads	6
Pētījuma izlase un aptaujas veikšana	7
1. Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū	10
1.1. Tabaka	10
1.2. Alkohols	19
1.3. Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas	23
(MIN grupa)	
2. Riska un aizsargājošie faktori un to ietekme uz vielu lietošanu	25
2.1. Personības faktori	27
2.2. Vienaudzī	34
2.3. Skola	40
2.4. Jaunieša vecāku ģimene	43
2.5. Vides faktori	53
2.6. Dažādu faktoru ietekme uz legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu	61
Secinājumi	72
Pielikumi	78

Saīsinājumu saraksts

ES – Eiropas Savienība

ECAD – European Cities Against Drugs

MIN grupa – medikamenti, inhalanti un nelegālās atkarību izraisošās vielas

Terminu definīcijas

Aizsargājošie faktori – ietekme, apstākļi un rīcība, kas dod pozitīvu ieguldījumu jaunieša dzīvē un palīdz novērst negatīvu uzvedību, piemēram, atkarības vielu lietošanu

Atkarība – psihiski un uzvedības traucējumi, kurus rada psihoaktīvu vielu lietošana

Atkarības profilakse – pasākumu kopums, lai novērstu iespēju, ka bērni un jaunieši varētu uzsākt atkarību izraisošo vielu lietošanu, attālinātu to lietošanas uzsākšanas vecumu vai izmainītu neadaptīvu uzvedību

Deviance, devianta uzvedība – novirzes, kas ir pretrunā ar sabiedrībā pieņemtajām tiesiskajām vai tikumiskajām normām. Deviantas rīcības cēlonis ir daudzu nelabvēlīgu faktoru mijiedarbība (LR Krimināllikums)

Jaunieši – pētījumā: 9. un 10. klašu skolēni Rīgas skolās

Legālās atkarību izraisošās vielas – medikamenti ar psihoaktīvu iedarbību (nopērkami ar vai bez ārsta izrakstītas receptes) un dažas citas vielas ar psihoaktīvu iedarbību, kas brīvi nopērkamas veikalā: tabaka, alkohols, inhalanti (līme, šķiltavu gāze u.c.)

Nelegālās atkarību izraisošās vielas – narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas iekļautas Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) konvenciju 1. sarakstā un kuras nav atļauts izmantot pat medicīnā (piemēram, heroīns, kokaīns, ekstazī u.c.)

Poliatkarība – vairāku vielu lietošanas izsaukta atkarība, piemēram, atkarība no tabakas un alkohola lietošanas vienlaicīgi

Psihoaktīvās vielas – visas narkotiskās zāles un psihotropās vielas, kas ietekmē smadzeņu darbību un izmaina cilvēka garastāvokli, intelektuālo darbību, fiziskās spējas, uztveri un apziņu

Riska faktori – īpašības, apstākļi, notikumi dzīvē vai gūtā pieredze, kas statistiski korelē ar atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu vai tās turpināšanu

Ievads

Pētījums veikts pēc "Eiropas pilsētas pret narkotikām" (ECAD – *European Cities Against Drugs*)¹ iniciatīvas starptautiskā piecu gadu atkarības profilakses projekta „Jaunatne Eiropā”² ietvaros. Tā viens no galvenajiem mērķiem ir noskaidrot svarīgākos riska un aizsargājošos faktorus, kas ietekmē atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu, lai uz iegūto rezultātu pamata veidotu atkarības profilakses politiku Rīgas pilsētā.

Projekta „Jaunatne Eiropā” ietvaros plānots realizēt trīs pētījumus 2006., 2008. un 2010. gadā pēc vienotas, starptautiski izstrādātas metodoloģijas un anketas, aptaujājot 15–16 gadus vecus jauniešus katrā no iesaistītajām pilsētām.

2006. gadā pētījumā piedalījās 15 pilsētas no 11 Eiropas valstīm, savukārt 2008. gada projektā – 14 pilsētas no 9 valstīm. Mūsu valstī līdz šim realizēti abi pētījuma posmi – 2006. gadā un 2008. gadā. Iegūtās zināšanas kalpo kā vērtīgs informācijas avots visiem, kas ir iesaistīti profilakses darbā. Latviju projektā pārstāv ECAD Rīgas birojs, kas sadarbibā ar Rīgas domes Labklājības departamenta Veselības pārvaldes Sabiedrības veselības veicināšanas un profilakses nodaļas speciālistiem piedalījās aptaujas instrumentārija izstrādē. Abos posmos pētījumi Rīgā īstenoti ar Rīgas domes finansiālu atbalstu. Vadošā projekta ieviešanas institūcija Latvijā ir Rīgas domes Labklājības departamenta Veselības pārvaldes Sabiedrības veselības veicināšanas un profilakses nodaļa, savukārt pētījuma lauka darbu un rezultātu analīzi veica Socioloģisko pētījumu institūta intervētāji un pētnieki.

Jāpiemin, ka 2008. gadā pētījums realizēts ne tikai Rīgā, bet pēc tādas pašas metodoloģijas arī Jūrmalā un Cēsīs, kas nodrošina ne tikai starptautisku datu salīdzināšanu, bet paver iespējas rezultātus salīdzināt arī šo trīs pilsētu starpā.

Pētījuma izlase un aptaujas veikšana

Tā kā ECAD ir starptautiski salīdzinošs projekts, tad gan pētījuma mērķa grupa, gan pētījuma izlase un instrumentārijs tiek veidots pēc stingri noteiktiem kritērijiem. Rīgā aptaujas ģenerālo kopu veido tie 15–16 gadus vecie skolēni, kuri mācās šai pilsētā. Tā kā šī vecuma skolēni vispārīzglītojošās skolās var apmeklēt atšķirīgas klases, tad gan finansiālu apsvērumu, gan datu salīdzināmības dēļ ar 2006. gada rezultātiem 2008. gadā izlasē tika nolemts iekļaut tās klases, kurās mācās vairāk nekā 10% mērķa grupas skolēnu, t.i., 9. un 10. klases.

Atbilstoši LR Izglītības un zinātnes ministrijā pieejamai statistiskai informācijai par 2008./2009. mācību gadu Rīgā vispārīzglītojošo izglītības

iestāžu (bez speciālajām) 9. un 10. klasē mācījās 12 086 audzēkņi, kas veido izlases rāmi.

Atbilstoši ieteiktai izlases metodei aptaujas veikšanai tika izmantota vienpakāpes stratificēta klasteru izlase, kur izlases vienību veido klase. Šāda izlase uzskatāma par optimālo izlases metodi skolēnu pētījumos. Atsevišķas apakšizlases tika veidotas 9. un 10. klašu grupām, tās stratificējot pēc apmācības valodas klasē (latviešu vai krievu), tādējādi izveidojot četras stratas. Izlasē iekļaujama skolēnu skaits katrā stratā izvēlēts proporcionāli skolēnu skaitam stratā, savukārt nepieciešamais klašu skaits aprēķināts, nepieciešamo skolēnu skaitu dalot ar vidējo skolēnu skaitu klasē atbilstošajā stratā. Tā kā izlases rāmis iekļauj 9. un 10. klašu grupas, tad tajā ietveramas tikai tās skolas, kurās ir 9. un/vai 10. klase. Izlase neietver vakara maiņu skolas vai tās skolas, kurās nav ne 9., ne 10. klases, kā arī skolas, kurās mācās bērni ar nopietniem garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem. Saskaņā ar iepriekš minētajiem kritērijiem par atbilstošām iekļaušanai izlasē atzītas 612 klases, no tām 342 klases bija 9. klašu grupā un 270 klases – 10. klašu grupā.

Atbilstoši sasniedzamajam izlases apjomam, kas projekta ietvaros noteikts $n=2800$, un pieņemot 25% nerespondences līmeni (kavējumu, iespējamo skolu atteikumu un nepilnīgu anketu dēļ), kopējais izlasē iekļaujama skolēnu skaits ir 3500^3 . Nākamajā posmā ar nejaušo skaitļu ģenerators palīdzību no skolu saraksta kopā tika atlasītas 147 klases (82 – 9. klašu grupā un 65 – 10. klašu grupā). Tā kā izlases veidošanas brīdī nebija pieejams precīzs skolēnu skaits katrā skolā un klasē, tad izlasē iekļauto skolēnu sadalījums bija atšķirīgs no aprēķinātā un, ņemot vērā gan salīdzinoši augsto skolu atteikumu skaitu, gan neprecīzo informāciju par skolēnu skaitu klasē, aptaujas brīdī klāt bija 2761 skolēns (kas atbilst realizētās izlases apjomam). Datu failā iekļauto gadījumu skaits $n=2698$.

Izlases reprezentativitāte

Izlases modelis veidots tā, lai iegūtie rezultāti būtu reprezentatīvi attiecībā pret pētījuma mērķa grupu. Pieņemot, ka dažādās jauniešu grupās ir atšķirīgi kā atkarības vielu lietošanas paradumi, tā arī citi šajā pētījumā apzinātie raksturojošie rādītāji, izlase nav uzskatāma par reprezentatīvu pret visiem 15–16 gadus veciem jauniešiem Rīgā, tā nepatver: 1) 15–16 gadus vecos jauniešus, kuri neapmeklē skolu, 2) jauniešus ar garīgiem vai citiem traucējumiem, kas apgrūtinātu vai nepieļautu aptaujas anketas aizpildi, 3) profesionālo izglītības iestāžu audzēkņus, kā arī tos 15–16 gadus vecos jauniešus, kuri mācās 1.–8. un 11.–12. klasē. Kopumā izlase aptver 64% aptaujas mērķa grupas jauniešu.

Aptaujas gaita

Aptaujas metode – tieša anketēšana klašu grupās. Ierodoties skolā, intervētājs skolēniem īsumā pastāstīja par projekta nozīmi, izdalīja aptaujas anketas un aploksnas, kurās pēc aizpildes anketas ievietot, lai nodrošinātu skolēnu atbildžu konfidencialitāti. Aploksnas tika atvērtas tikai pētniecības institūtā, kur tām tika piešķirts unikāls identifikācijas numurs, kā arī veikta to sākotnējā pārbaude. 63 anketas (jeb 2% no skolām saņemtajām anketām) tika izslēgtas no tālākas apstrādes un analīzes.

Salīdzinoši daudz skolu (14 klases no 7 skolām) atteicās piedalīties aptaujā, pamatojot to ar lielo pārslodzi skolās ar krievu apmācības valodu, jo aptaujas laikā (2008. gada oktobrī un novembrī) skolās notika akreditācija. Klases, kuras atteicās piedalīties aptaujā, netika aizstātas ar citām, jo to neparedzēja izvēlēta izlases metode. Kopumā aptaujā piedalījās 133 klases no 69 skolām. Lielākā daļa jauniešu (88%) bija ieinteresēti aptaujas norisē, savukārt 91% skolēnu nopietni aizpildījuši anketas. 88% anketu aizpildīšanas laikā nav novēroti traucējumi jeb arī tādas izpausmes kā saskatīšanās vai ķiķināšana no dažu skolēnu puses par atsevišķiem jautājumiem.

Ticamības rādītāji

Salīdzinot skolēnu atbildes uz jautājumiem par alkohola, tabakas un citu vielu izplatības rādītājiem dzīves laikā, pēdējā mēneša laikā un pamēģināšanas vecumu, iespējams aprēķināt sniegto atbildžu ticamību jeb pretrunīguma rādītāju. Piemēram, respondents jautājumā par alkohola lietošanas biežumu atzīmējis, ka nav to lietojis, taču, atbildot uz jautājumu par pamēģināšanas vecumu, atzīmējis atbildes variantu „14 gadu vecumā”. Visaugstākais pretrunīguma rādītājs novērots atbildēs par alkohola lietošanu (15%), smēķēšanu (8%), piedzeršanos (7%) un marihuānu/hašišu (4%).

1. Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība skolēnu vidū

Šajā nodaļā aplūkotas visas atkarību izraisošo vielu grupas pēc to nosacīta iedalījuma: pirmajā grupā – tabaka un alkohols, bet otrajā grupā – pārējās atkarību izraisošās vielas – medikamenti (nomierinošie un miega līdzekļi, antidepresanti), inhalanti un nelegālās vielas (marihuāna vai hašišs, ekstazī, amfetamīni, heroīns, kokaīns u.c.). Šis dalījums nav jāuzskata par tādu, kas izvērtē veselībai nodarīto ļaunumu, t.i., ka vienas grupas vielas ir mazāk kaitīgas par citām.

1.1. Tabaka

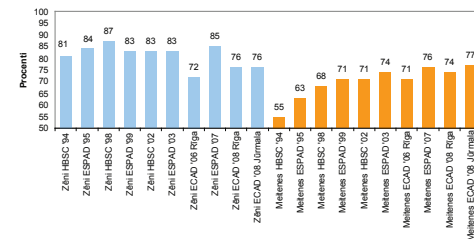
Šajā sadaļā aplūkoti trīs smēķēšanas pamatrādītāji – smēķēšanas pamēģināšana dzīves laikā, smēķēšana pēdējā mēneša laikā un regulāra smēķēšana (jaunietis izsmēķējis vismaz vienu cigareti katru dienu pēdējā mēneša laikā. Bez tam analizēti arī aptaujas anketā iekļautie jautājumi par citu mazāk izplatīto tabakas formu – zelējamās tabakas, šņaucamās tabakas un ūdenspīpes lietošanu, kas bieži vien jauniešu vidū tiek uzskatītas par mazāk kaitīgām veselībai, tomēr pasaulē veiktie pētījumi to neapstiprina.

2008. gada pētījuma dati liecina, ka 75% jauniešu, kuri mācās 9. vai 10. klasē Rīgā, dzīves laikā izsmēķējuši vismaz vienu cigareti. Zēni nedaudz biežāk kā meitenes ir pamēģinājuši smēķēt (attiecīgi 76% un 74%), taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Salīdzinājumā ar 2006. gadā veikto ECAD pētījumu smēķēt pamēģināšanas rādītāji ir mazliet pieauguši, tomēr tie ir statistiskās kļūdas robežās un līdz ar to nav uzskatāms, ka smēķēšana Rīgas jauniešu vidū ir pieaugusi.

Gan 2006., gan 2008. gada ECAD pētījuma rezultāti rāda, ka Rīgas jauniešu vidū smēķēt pamēģināšanas izplatība ir zemāka salīdzinājumā ar Latvijā iepriekš veiktajiem pētījumiem, piemēram, HBSC⁴, ESPAD⁵, GYTS⁶ (sk. 1. attēlu). Lai arī zēnu vidū joprojām ir vairāk tādu, kas smēķējuši, tieši meiteņu smēķēšana ir tā, kas paaugstina kopējos smēķēšanas izplatības rādītājus.

Zēnu un meiteņu vidū smēķēt pamēģināšanas atšķirības ir izteiktākas 9. klases skolēnu grupā. Devītajā klasē smēķēt pamēģinājuši 76% zēnu un 71% meiteņu (atšķirības ir statistiski nozīmīgas $\chi^2=4,903$ $p=0,015$), savukārt 10. klases meiteņu vidū novērojams nedaudz augstāks smēķēt pamēģinājušo īpatsvars salīdzinājumā ar zēniem (attiecīgi 77% meiteņu un 76% zēnu), taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas. Dati liecina, ka tieši šajā vecumā biežāk uzsāk smēķēt meitenes, kamēr zēni to pamēģina jau agrāk.

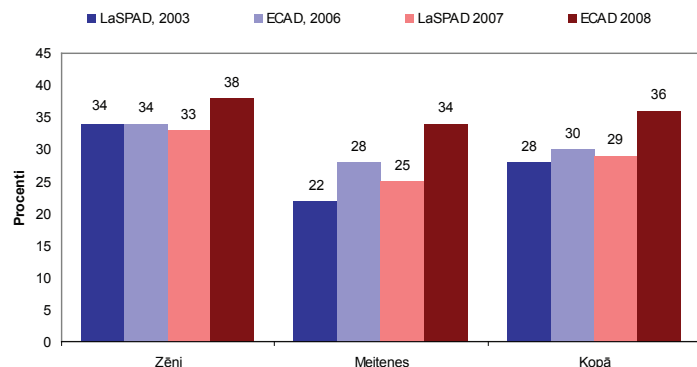
1. attēls. Smēķēšanas pamēģināšana 15–16 gadus vecu jauniešu vidū Latvijā un Rīgā (%)

Avots: Gobiņa, Pudule, Grīnberga u.c. 2008; Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Goldmanis, Trapencieris 2008; Koroļeva, Mieriņa, Senkāne, Sņikere, Trapenciere, Trapencieris, Lodziņa 2007.

40 un vairāk reižu smēķēt pamēģinājušo īpatsvars ir rādītājs, kas var liecināt, ka šobrīd vai arī kādā savas dzīves posmā jauniešiem var būt smēķējis cigaretes diezgan regulāri, ko rāda augstā korelācija ($r=0,706$, $p<0,001$) starp smēķēšanu pēdējā mēneša laikā un 40 un vairāk cigarešu izsmēķēšanu dzīves laikā. Salīdzinājumā ar 2003. un 2007. gadā veiktajiem Latvijas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskām vielām (LaSPAD) datiem, dzīves laikā 40 un vairāk reižu smēķēt pamēģinājušo īpatsvars 15–16 gadus vecu jauniešu vidū ir pieaudzis gan zēnu, gan meiteņu grupā, taču it īpaši starp meitenēm (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Smēķēt pamēģināšana 40 un vairāk reižu 15–16 gadus vecu jauniešu vidū Latvijā un Rīgā (%)

Avots: Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Goldmanis, Trapencieris 2008; autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Pēdējā mēneša laikā vismaz vienu cigareti ir izsmēķējuši 40% 15–16 gadus veco jauniešu Rīgā; statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū nav novērojamas – pēdējā mēneša laikā Rīgā smēķējuši 42% zēnu un 39% meiteņu. Devītajā klasē ir daudz zemāks pēdējā mēneša laikā smēķējušo īpatsvars salīdzinājumā ar 10. klases skolēnu vidū novēroto (attiecīgi 39% un 42%) (sk. 1. tabulu).

1. tabula. Pēdējā mēneša laikā smēķējušo skolēnu īpatsvars 9. un 10. klasē atkarībā no dzimuma (%)

	Zēni	Meitenes	Vidēji
9. klase	40	38	39
10. klase	43	42	42
Kopā	42	39	40

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Zēnu vidū ir nedaudz vairāk tādu, kas uzskatāmi par regulāriem smēķētājiem jeb smēķējošiem katru dienu, t.i., tādiem, kas izsmēķējuši vismaz vienu cigareti dienā pēdējā mēneša laikā, salīdzinājumā ar meitenēm (attiecīgi 32% un 30%), taču šīs atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

2. tabula. Smēķēšanas biežums pēdējā mēneša laikā 2006. un 2008. gada pētījumos atkarībā no dzimuma (%)

	2006. gads			2008. gads		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nevienu cigareti	61	63	62	59	60	60
Mazāk par 1 cigareti nedēļā	6	8	7	6	6	6
Mazāk par 1 cigareti dienā	4	5	5	3	4	4
1–5 cigaretes dienā	9	10	10	11	13	12
6–10 cigaretes dienā	6	5	5	8	6	7
11–20 cigaretes dienā	5	4	4	5	4	4
Vairāk par 20 cigaretēm dienā	9	5	7	9	6	7

Avots: Koroļeva, Mieriņa, Sņikere, Trapenciere, Trapencieris, Lodziņa 2007; autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Lai arī nav novērojamas praktiski nekādas atšķirības smēķējošo zēnu un meiteņu īpatsvarā, aplūkojot zēnu un meiteņu smēķēšanas biežumu, novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības ($p=0,003$). Regulāro smēķētāju vidū zēni biežāk nekā meitenes izsmēķē vairāk par 20 cigaretēm dienā, savukārt meitenes biežāk – no vienas līdz piecām cigaretēm dienā (sk. 3. tabulu).

3. tabula. Regulāro smēķētāju dienā izsmēķētais cigarešu skaits atkarībā no dzimuma (%)

	Zēni	Meitenes	Vidēji
1–5 cigaretes dienā	33	44	39
6–10 cigaretes dienā	25	21	23
11–20 cigaretes dienā	14	14	14
Vairāk par 20 cigaretēm dienā	27	20	24

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Tā kā 2008. gadā būtiski pieauga cigarešu cena, tad viena no grupām, kurā visātrāk būtu sagaidāma smēķēšanas izplatības samazināšanās, ir jaunieši, tomēr šajā pētījumā iegūtā informācija neliecina par praktiski neviena smēķēšanas izplatības rādītāja samazināšanos. Iespējams, tas skaidrojams ar faktu, ka Latvijā joprojām to cena ir ievērojami zemāka cenas nekā citviet Eiropā un salīdzinājumā ar cenu līmeni kopumā cigarešu cena vēl arvien ir nepietiekami augsta, lai jaunieši atteiktos tās iegādāties.

No otras puses, jauniešiem salīdzinājumā ar situāciju pirms dažiem gadiem ir krietni grūtāk nopirkt cigaretes, jo tirdzniecības vietās viņiem biežāk tiek lūgts uzrādīt personu apliecinošu dokumentu. Tādējādi jauniešiem jāmeklē vai nu cita tirdzniecības vieta, kur nopirkt cigaretes, vai arī jālūdz garāmgājējiem, lai tie nopērk. Tas iezīmē nepieciešamību veikt profilakses darbu ar pieaugušajiem, lai ierobežotu smēķēšanas izplatību jauniešu vidū.

40 un vairāk reizu smēķēt pamēģinājušo īpatsvars ir rādītājs, kas var liecināt, ka šobrīd vai arī kādā savas dzīves posmā jauniešiem var būt smēķējis cigaretes diezgan regulāri, ko rāda augstā korelācija ($r=0,706$, $p<0,001$) starp smēķēšanu pēdējā mēneša laikā un 40 un vairāk cigarešu izsmēķēšanu dzīves laikā. Salīdzinājumā ar 2003. un 2007. gadā veiktajiem Latvijas skolu aptaujas projekta par alkoholu un citām narkotiskām vielām (LaSPAD) datiem, dzīves laikā 40 un vairāk reizu smēķēt pamēģinājušo īpatsvars 15–16 gadus vecu jauniešu vidū ir pieaudzis gan zēnu, gan meiteņu grupā, taču it īpaši starp meitenēm (sk. 2. attēlu).

Bez smēķēšanas, ar ko saprotama jebkādu tabakas formu (cigaretēs, pīpēs, cigāri) lietošana, skolēniem tika uzdoti arī jautājumi par citām, Latvijā oficiālā tirdzniecībā neatļautām tabakas formām – šņaucamo un zelējamo tabaku, kā arī oficiāli atļauto un pēdējo gadu laikā popularitāti guvušo ūdenspīpes smēķēšanu. Tā kā nesmēķējamās tabakas veidu tirdzniecība Latvijā nav oficiāli atļauta, tad jaunieši zelējamo vai šņaucamo tabaku iegādājas, atrodoties kādā no valstīm, kurās to ir iespējams izdarīt, vai arī draugu lokā ir kāds, kurš to atved kā „dāvanu”. Pasaulē veiktos pētījumos ir pierādīts, ka arī nesmēķējamo tabakas formu – zelējamās un šņaucamās tabakas – lietošana izraisa mutes vēzi.

2008. gada aptaujas dati rāda, ka košļājamo tabaku vismaz vienu reizi pamēģinājuši 11%, savukārt šņaucamo tabaku – 33% skolēnu. Pēdējā mēneša laikā šos tabakas veidus pamēģinājuši attiecīgi 4% un 12% skolēnu. Novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū – zēni biežāk nekā meitenes šos tabakas veidus kā pamēģinājuši, tā arī lietojuši pēdējā mēneša laikā – 17% (6% pēdējā mēneša laikā) zēnu un 6% (2%) meiteņu pamēģinājuši košļājamo tabaku, savukārt attiecīgi 42% (17%) zēnu un 28% (7%) meiteņu – šņaucamo tabaku (sk. 4. tabulu). Svarīgi ir norādīt, ka salīdzinājumā ar 2006. gada pētījuma datiem nav novērojamas būtiskas izmaiņas šo tabakas veidu lietošanā.

4. tabula. Košļājamās (zelējamās) un šņaucamās tabakas pamēģināšana un lietošana pēdējā mēneša laikā 2006. un 2008. gada pētījumos atkarībā no dzimuma (%)

	2006. gads			2008. gads		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Dzīves laikā						
Košļājamā (zelējamā) tabaka	13	5	9	17	6	11
Šņaucamā tabaka	43	26	35	42	28	33
Pēdējā mēneša laikā						
Košļājamā (zelējamā) tabaka	6	2	4	6	2	4
Šņaucamā tabaka	22	10	16	17	7	12

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

2008. gadā, ņemot vērā augsto jauniešu un arī pieaugušo sociālo akceptējamību ūdenspīpes smēķēšanai, kas ir ne mazāk kaitīga kā „parastu” cigarešu smēķēšana, tika iekļauti jautājumi par tās pamēģināšanu un lietošanu pēdējā mēneša laikā. Tā kā iepriekš Latvijā veiktos pētījumos jautājumi par ūdenspīpes smēķēšanu nav iekļauti, tad ir neiespējams validēt šajā pētījumā iegūtās atbildes ar citos pētījumos noskaidroto. Pārsteidzoši, bet jauniešu atbildes liecina, ka divas trešdaļas 9. vai 10. klases skolēnu Rīgā (68%) dzīves laikā pamēģinājuši ūdenspīpi, savukārt aptuveni trešdaļa (38%) smēķējuši ūdenspīpi pēdējā mēneša laikā.

5. tabula. Ūdenspīpes pamēģināšana un lietošana pēdējā mēneša laikā atkarībā no dzimuma (%)

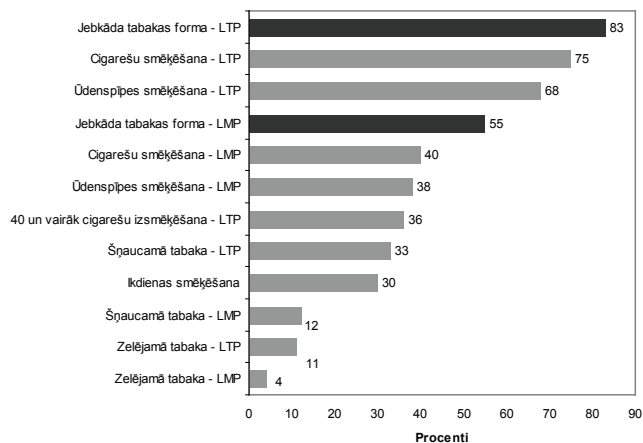
	Dzīves laikā			Pēdējā mēneša laikā		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nav smēķējuši	32	33	32	61	63	62
1–2 reizes	13	15	14	18	21	20
3–5 reizes	10	12	11	8	7	7
6–9 reizes	8	12	10	4	4	4
10–19 reizes	11	11	11	3	2	3
20–39 reizes	7	7	7	2	1	1
40 un vairāk reizu	19	11	14	4	2	3

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Līdzīgi kā rādītājos par cigarešu smēķēšanu, būtiskas atšķirības ūdenspīpes izplatības ziņā atkarībā no dzimuma nav novērojamas, tomēr zēni norādījuši, ka ūdenspīpi smēķējuši biežāk nekā meitenes (sk. 5. tabulu).

Apkopojot skolēnu sniegtās atbildes par dažādu tabakas formu lietošanu, secināms, ka vairāk nekā četras piektdaļas (83%) Rīgas skolēnu dzīves laikā vismaz vienu reizi pamēģinājuši smēķēt cigaretes vai ūdenspīpi vai lietojuši zelējamo vai šņaucamo tabaku, savukārt pēdējā mēneša laikā to darījis vairāk nekā katrs otrais (55%) 9.–10. klases skolēns. 3. attēlā atainots salīdzinošs dažādu tabakas veidu lietošanas izplatības līmenis 9. un 10. klases skolēnu vidū Rīgā.

3. attēls. Dažādu tabakas formu lietošana 9.–10. klases skolēnu vidū (%)

Piezīme: LTP – lietošana dzīves laikā (Lifetime prevalence), LMP – lietošana pēdējā mēneša laikā (Last month prevalence).

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Tā kā iepriekš Latvijā pētīta vien cigarešu smēķēšanas izplatība, tad viennozīmīgi ir grūti šos rezultātus skaidrot, taču augstais citas tabakas formas lietojošo jauniešu īpatsvars ir būtisks, it īpaši ūdenspīpes smēķētāju skaits, kas ļoti maz atšķiras no cigarešu smēķēšanas. Būtu nepieciešams šo fenomenu pētīt, lai rastu atbildes uz jautājumu, vai, samazinoties smēķēšanas izplatībai, vienlaicīgi nepalielinās citu tabakas formu lietošana, kas rada ne mazāku risku no sabiedrības veselības viedokļa, taču bieži vien maldīgi tiek uzskatīta par veselībai mazāk kaitīgu.

1.2. Alkohols

2008. gada pētījuma dati rāda, ka praktiski visi Rīgas 9.–10. klašu skolēni (93%) dzīves laikā vismaz vienu reizi iedzēruši kādu alkoholisko dzērienu. Statistiski nozīmīgas atšķirības novērojamas gan saistībā ar klašu grupu, gan dzimumu. 9. klases skolēnu vidū alkoholiskos dzērienus nav mēģinājuši 9%, savukārt 10. klases audzēkņu vidū – tikai 5% ($p < 0,001$). Meitenes retāk nekā zēni norādījušas, ka alkoholiskos dzērienus nav dzērušas ne reizi (attiecīgi 5% un 10%) (sk. 6. tabulu).

Alkohola lietošana 40 un vairāk reizu dzīves laikā 15–16 gadu vecumā var liecināt par iespējamām problēmām, lietojot alkoholu. Lai arī pētījuma dati rāda, ka meitenes biežāk nekā zēni alkoholiskos dzērienus pamēģinājušas vismaz vienu reizi, 40 un vairāk reizu alkoholisko dzērienu lietošanu dzīves

laikā biežāk norādījuši gan 9. klases, gan 10. klases zēni salīdzinājumā ar tās pašas klašu grupas meitenēm. 40 un vairāk reizes alkoholu lietojuši 30% devītās klases skolēnu (33% zēnu un 26% meiteņu) un 41% 10. klases skolēnu (48% zēnu un 36% meiteņu).

6. tabula. Alkoholiskos dzērienus pamēģinājušo skolēnu īpatsvars atkarībā no dzimuma un klases (%)

	Kopā			9. klase			10. klase		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nevienu reizi	10	5	7	11	7	9	8	2	5
1–2 reizes	7	9	8	9	11	10	5	6	6
3–5 reizes	11	11	11	12	11	12	8	11	10
6–9 reizes	9	13	11	10	14	12	8	12	10
10–19 reizes	13	18	16	13	19	16	12	17	15
20–39 reizes	11	15	13	12	13	12	11	17	14
40 un vairāk reizu	39	31	35	33	26	30	48	36	41

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Pēdējā mēneša laikā alkoholiskos dzērienus lietojuši aptuveni divas trešdaļas (69%) Rīgas skolēnu un salīdzinājumā ar 2006. gada pētījuma datiem šī proporcija nav būtiski mainījusies, kad jebkādu alkoholisko dzērienu lietošanu pēdējā mēneša laikā norādījuši 66% jauniešu. Alkohola lietošanu pēdējā mēneša laikā norādījuši 65% 9. klases skolēnu un 74% 10. klases skolēnu, turklāt sešas un vairāk reizes jeb vairākas reizes nedēļā alkoholu lietojis gandrīz katrs piektais (19%) devītās klases skolēns un katrs ceturtais (27%) desmitās klases skolēns (sk. 7. tabulu).

Vēl viens pētījumā aplūkots alkohola lietošanas indikators ir jauniešu piedzeršanās biežums dzīves laikā un pēdējā mēneša laikā, kas atšķirībā no iepriekš aprakstītā lietošanas biežuma norāda uz augstā mērā riskantu alkohola lietošanu un akūtiem tā lietošanas izraisītiem riskiem, piemēram, vardarbību, savukārt, pārmērīgi alkoholu lietojot ilgtermiņā, – uz hroniskas alkohola lietošanas riskiem, kas var beigties ar dažādām alkohola lietošanas izraisītām slimībām vai pat nāvi.

7. tabula. Pēdējā mēneša laikā alkoholiskos dzērienus lietojušo skolēnu īpatsvars atkarībā no dzimuma un klases (%)

	Kopā			9. klase			10. klase		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Nevienu reizi	33	30	31	39	33	36	25	26	26
1–2 reizes	25	33	29	25	34	30	24	31	28
3–5 reizes	16	19	17	15	17	16	18	20	19
6–9 reizes	12	10	11	11	8	9	13	12	13
10–19 reizes	8	6	7	6	6	6	11	7	8
20–39 reizes	3	2	2	2	2	2	4	2	3
40 un vairāk reizu	3	1	2	3	1	2	4	1	2

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Salīdzinot zēnu un meiteņu riskantas alkohola lietošanas paradumus novērotās atšķirības ir statistiski nozīmīgas ($p < 0,001$), t.i., 66% 15–16 gadus vecu jauniešu (67% zēnu un 66% meiteņu) vismaz reizi dzīves laikā ir bijuši piedzērušies, savukārt 26% (28% zēnu un 25% meiteņu) bijuši piedzērušies pēdējā mēneša laikā. Salīdzinot piedzeršanās rādītājus zēnu un meiteņu vidū ar 2006. gada pētījuma datiem, novērojams, ka būtiski pieaudzis to jauniešu īpatsvars, kuri jebkad piedzērušies, savukārt pēdējā mēneša laikā piedzērušos jauniešu īpatsvars ir palicis praktiski nemainīgā līmenī. Būtiskākais ir fakts, ka, līdzīgi kā cigarešu smēķēšanā, augstāks piedzeršanās rādītāju pieaugums kā dzīves, tā arī pēdējā mēneša laikā ir novērojams meiteņu vidū, savukārt zēnu vidū piedzērušos īpatsvars pēdējā mēneša laikā ir pat nedaudz samazinājies (sk. 8. tabulu).

8. tabula. Piedzeršanās reižu skaits dzīves un pēdējā mēneša laikā 2006. un 2008. gada pētījumos atkarībā no dzimuma (%)

	2006. gads			2008. gads		
	Zēni	Meitenes	Vidēji	Zēni	Meitenes	Vidēji
Dzīves laikā						
Nevienu reizi	37	41	40	33	34	34
1-2 reizes	22	29	26	24	26	25
3-5 reizes	14	13	14	13	17	15
6-9 reizes	7	7	7	8	8	8
10 un vairāk reizu	20	9	14	22	14	18
Pēdējā mēneša laikā						
Nevienu reizi	70	80	75	72	75	74
1-2 reizes	16	14	15	18	18	18
3-5 reizes	6	3	5	4	4	4
6-9 reizes	3	1	2	3	2	2
10 un vairāk reizu	5	1	3	3	1	2

Avots: Koroļeva, Mieriņa, Senkāne, Sņikere, Trapenciēre, Trapenciēris, Lodziņa 2007; autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Līdzīgi kā Latvijas skolu aptaujas projektā par alkoholu un citām narkotiskām vielām ESPAD, arī 2008. gadā veiktajā ECAD pētījumā novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības meiteņu un zēnu iecienītākajos dzērienos. Zēni krietni biežāk nekā meitenes priekšroku dod alum – pēdējā mēneša laikā to lietojuši attiecīgi 63% zēnu un 38% meiteņu. Meitenes biežāk nekā zēni pēdējo 30 dienu laikā lietojušas rūpnieciski ražotos alkoholiskos kokteiļus un sidru (43% zēnu un 59% meiteņu), kā arī vīnu (27% zēnu un 38% meiteņu). Stipros alkoholiskos dzērienus pēdējā mēneša laikā lietojis līdzīgs skaits zēnu un meiteņu (38% zēnu un 35% meiteņu). Jānorāda, ka jebkuru dzērienu veidu lietotāju vidū zēni salīdzinājumā ar meitenēm šos dzērienus lietojuši biežāk pēdējā mēneša laikā.

1.3. Medikamenti, inhalanti un nelegālās psihoaktīvās vielas (MIN grupa)

Anketā tika iekļauti jautājumi par daudzām pazīstamākajām atkarību izraisošām vielām – marihuānu/hašišu, amfetamīniem, LSD, ekstazī, kokaīnu, heroīnu un „magiskajām” sēnēm, kā arī vielām, kuras nav nelegālas per se, taču var tikt izmantotas apreibināšanās nolūkos, – medikamentiem, inhalantiem un anaboliem steroīdiem.

2008. gada pētījumā aptaujas anketā tika izlabota 2006. gadā ieviestais kļūda par sēnēm (sk. 2006. gada pētījuma ziņojumu), tādējādi rādītāja par jebkādu nelegālo vielu lietošanu salīdzināšana ar 2006. gada pētījuma datiem nav iespējama, tomēr rādītāji par atsevišķu vielu lietošanu ir salīdzināmi.

Visbiežāk lietotā nelegālā viela Rīgas skolēnu vidū ir marihuāna vai hašišs, kuru lietojuši 22% 9. un 10. klases skolēnu. Līdzīgi kā 2006. gada pētījumā un ESPAD pētījumos novērots, augstāka lietošanas izplatība ir 10. klases skolēnu vidū salīdzinājumā ar 9. klases skolēnu vidū novēroto, kā arī zēnu vidū salīdzinājumā ar meitenēm. Kopumā marihuānas vai hašiša lietošanas pieredzi 2008. gada pētījumā norādījuši 22% skolēnu (18% 9. klases skolēnu un 25% 10. klases skolēnu). Kā jau minēts, zēnu vidū šīs vielas pamēģinātāju īpatsvars ir augstāks (27% zēnu un 17% meiteņu). Salīdzinājumā ar 2006. gada pētījuma datiem novērojams marihuānas vai hašiša pamēģinātāju pieaugums par aptuveni četriem procentpunktiem, kas ir uz robežas, lai runātu par marihuānas vai hašiša izplatības pieaugumu Rīgas skolēnu vidū pēdējo divu gadu laikā.

Citu vielu lietošanas, izņemot marihuānu/hašišu, izplatība šķietami samazinājusies, taču noteikti jāņem vērā zemais šo vielu izplatības līmenis kopumā, kurā izmaiņas viena procentpunkta robežās var nodrošināt mazāk kā 30 skolēnu, un pētījuma datus novērojamās atšķirības ir statistiski pieļaujamās kļūdas robežās.

Visbiežāk izplatītās vielas, ko aptaujātie Rīgas skolēni ir pamēģinājuši, pēc marihuānas/hašiša ir ekstazī (4,9%) un amfetamīni (4,2%), kam seko halucinogēnās sēnes (3,1%), LSD (2,1%), kokaīns (2,1%) un heroīns (0,8%). Legālās vielas, kuras var izmantot apreibināšanās nolūkā, t.i., trankvilizatorus un miega zāles bez ārsta norādījuma lietojuši 8,2% aptaujāto jauniešu, inhalantus – 5,2%, savukārt anabolos steroīdus pamēģinājuši 1,6% 9.–10. klases skolēnu. Novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības visu vielu pamēģināšanā/ lietošanā atkarībā no respondenta dzimuma un klases – zēni salīdzinājumā ar meitenēm, kā arī 10. klases skolēni salīdzinājumā ar 9. klases skolēniem biežāk pamēģinājuši kādu no MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas vielām (sk. 9. tabulu).

9. tabula. Skolēnu pamēģinātās narkotiskās un psihotropās vielas (%)

	2006. gads									2008. gads								
	9. klase			10. klase			Kopā			9. klase			10. klase			Kopā		
	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K	Z	M	K
Marihuāna/hašišs	23	8	15	29	15	21	26	11	18	23	15	18	34	19	26	27	17	22
Trankvilizatori, miega zāles	7	10	9	11	10	10	9	10	10	4	9	7	6	12	10	5	11	8
Inhalanti	5	2	3	7	2	4	6	2	4	5	5	5	6	5	5	5	5	5
Ekstāzi	7	5	6	8	6	7	8	5	6	5	5	5	5	6	5	5	5	5
Amfetamīni	6	3	4	9	5	7	7	4	6	4	3	4	5	5	5	4	4	4
Sēnes*										5	2	3	5	2	3	5	2	3
LSD	4	2	3	7	2	4	5	2	4	2	2	2	3	2	2	3	2	2
Kokains	5	1	3	6	2	4	6	1	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Anabolie steroidi	5	3	4	6	2	4	6	3	4	3	0,7	2	2	0,9	1	3	0,8	1,6
Heroini	4	1	2	5	1	3	5	1	3	1	0,3	0,8	1	0,6	1	1	0,4	0,8

Piezīme: *Tehniskas problēmas dēļ 2006. un 2008. gada pētījumu rezultāti par halucinogēno sēņu lietošanu nav salīdzināmi, tāpēc 2006. gada dati nav atspoguļoti tabulā.

Avots: Koroļeva, Mieriņa, Senkāne, Sņikere, Trapenciere, Trapencieris, Lodziņa 2007; autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Atbilstoši 2008. gada pētījuma rezultātiem jebkuras MIN grupas vielas pamēģinājis katrs ceturtais (24,6%) 9.–10. klases skolēns Rīgā. 9. klases skolēnu vidū pamēģinātāju īpatsvars ir zemāks nekā 10. klases skolēnu vidū novērotais (attieciņi 22% un 28%). Novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības gan 9. klases zēnu un meiteņu vidū (nelegālas vielas pamēģinājuši 26% zēnu un 18% meiteņu), gan 10. klases skolēnu vidū (35% zēnu un 23% meiteņu).

Iepriekš veiktos pētījumos Latvijā nav pievērsta uzmanība ritalīna (nosaukums variē atkarībā no ražotājfirmas) lietošanai, kuru zināmā mērā plaši izmanto uzmanības deficīta sindroma vai hiperaktivitātes (angl. *attention deficit/hyperactivity syndrome* – ADHD) ārstēšanā un kurš nopērkams aptiekās. Ritalīna ķīmiskais nosaukums ir methylphenidate, tas ir medikaments ar stimulējošu efektu, un tā regulāra lietošana rada atkarību, līdzīgi kā lietojot amfetamīnus. Otrs negatīvs aspekts ir tas, ka ritalīna lietošana var novest pie citu, jau stiprākas iedarbības nelegālo vielu lietošanas.

Līdzīgi kā 2006. gada pētījumā, arī 2008. gadā tika iekļauti jautājumi par ritalīna lietošanu ar vai bez ārsta norādījuma. Diemžēl Latvijā nav pieejami analizējami statistikas dati par saslīkstību ar šiem sindromiem, tālab iegūtos rezultātus ir grūti skaidrot. Nav novērojamas nekādas atšķirības salīdzinājumā ar 2006. gada pētījumu, un atbilstoši skolēnu atbildēm ritalīnu pēc ārsta norādījuma lietojuši 4% jauniešu, savukārt bez ārsta norādījuma – 3%. Tāpat nav novērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības zēnu un meiteņu vidū.

2. Riska un aizsargājošie faktori un to ietekme uz vielu lietošanu

Riska un aizsargājošo faktoru darbības identificēšanai dažādās to ietekmju sfērās anketā bez tiešajiem vielu lietošanas prevalences mērījumiem iekļauta virkne jautājumu dažādu statusa, attieksmju, gūtās pieredzes un rīcības mērījumiem.

Lai gūtu iespēju precīzāk un uzskatāmāk analizēt šo ļoti atšķirīgo faktoru ietekmi un saistību ar atkarības vielu lietošanu, tika veikta faktoranalīze (izmantojot *Kaiser-normalized varimax rotation*). Faktoranalīze balstās uz korelāciju jeb saistību analīzi – izvērtē, kuri mainīgie (jeb jautājumi) pēc būtības veido vienu faktoru, un cenšas atrast faktoros, kas viens ar otru nekorelētu, t.i., būtu pēc iespējas atšķirīgi. Ar šīs metodes palīdzību veiksmīgi var analizēt mainīgo struktūru un samazināt daudzveidību pētījuma datus, vienlaikus saglabājot galveno informāciju no izejas mainīgajiem. Metode norāda uz atsevišķu mainīgo saistības ciešumu ar jaunizveidoto faktoru, tai skaitā tad, ja šī saistība ir negatīva⁷. Faktoranalīze tika veikta atsevišķi katrā no riska un aizsargājošo faktoru darbības sfērām: individuālajā, vienaudžu, ģimenes, skolas un vides jomā. No 114 pazīmēm, kas raksturo personību, tika iegūti 25 individuālās sfēras faktori (sk. 1.-3. pielikumu), atbilstoši no 38 pazīmēm, kas raksturo attiecības ar vienaudžiem – 9 faktori (sk. 4. pielikumu), no 20 skolas vides raksturojumiem – 7 faktori (sk. 5. pielikumu), no 39 ģimenes statusa un attiecību mērījumiem – 11 faktori (sk. 6. pielikumu) un no 30 tuvāko vidi un sabiedrību raksturojošiem mērījumiem – 8 vides faktori (sk. 7. pielikumu).

Lai noteiktu dažādu faktoru ietekmi uz smēķēšanu, alkohola, medikamentu, inhalantu un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu, pētījumā tika izmantota loģistiskās regresijas analīzes metode, aprēķinot atsevišķus modeļus minētajās faktoru darbības jomās, kā atkarīgos mainīgos definējot regulāru smēķēšanu, piedzeršanos pēdējo 30 dienu laikā un MIN grupas vielu pamēģināšanas vai lietošanas faktu. Loģistiskās regresijas modelī kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti iepriekš aprēķinātie faktori, kā arī atsevišķas pazīmes, kas varētu ietekmēt vielu lietošanu.

Jāatzīmē, ka, lai arī šī metode tika izmantota 2006. gada aptaujas datu analīzē, tieši salīdzināmi tās rezultāti nav. Mēs varam tikai novērtēt, cik lielā mērā apstiprinās vai – gluži otrādi – izmainās atsevišķu faktoru iedarbības tendences. Pirmkārt, to nosaka metodes ierobežojumi, otrkārt – atbilstoši starptautiski lietotai metodikai no anketas šajā posmā tika izslēgti daudzi mērījumi un savukārt pievienoti jauni kādā citā jomā. Neapšaubāmi tas būtiski ietekmē analīzes rezultātus un samazina iespēju veikt iegūto rezultātu salīdzinājumu

laika aspektā.

2.1. Personības faktori

Psihologi ir pierādījuši, ka pusaudži vairāk nekā citu vecumgrupu pārstāvji ir tendēti izmēģināt jauno, nepazīstamo (Petersen 1988). Ja apkārtējā vide piedāvā indivīdam vielas, kas var ietekmēt viņa organismu un psihiskās funkcijas, tad ir lielāka iespējamība, ka šīs vielas pirmo reizi tiks pamēģinātas tieši pusaudža gados. Tieši tādēļ šajā pētījumā analizēti pusaudža vecumposmam raksturīgie riska un aizsargfaktori, kas saistīti ar indivīda personības iezīmēm un veicina vai kavē atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu.

Pētījumā konstatētie nozīmīgākie riska faktori, kas saistīti ar **visu legālo un nelegālo vielu** lietošanu/ pamēģināšanu, tai skaitā regulāru smēķēšanu un piedzeršanos, ir jauniešu noziedzīgas darbības, fiziska agresija un tās attaisnošana, nesavaldība un dusmu uzliesmojumi, nelaimes gadījuma vai smagas slimības piedzīvošana, kā arī vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas un klīšana apkārt pa pilsētu (sk. 8. pielikumu). Pievēršot uzmanību šiem faktoriem, iespējams veiksmīgi risināt atkarības vielu lietošanas problēmu kopumā. Nedaudz mazāk būtiski riska faktori, kas arī attiecas uz visu legālo un nelegālo vielu pamēģināšanu/lietošanu, ir necieņa pret likumiem un noteikumiem, agresijas attaisnošana, traumējoša dzīves pieredze – paziņu un draugu pašnāvības mēģinājumi, paša slimība vai smags nelaimes gadījums.

Runājot tieši par **MIN grupas atkarības vielām**, pētījums ļauj identificēt *personības tipu*, kam ir lielākais šīs grupas vielu pamēģināšanas risks. Tā ir personība, kurai:

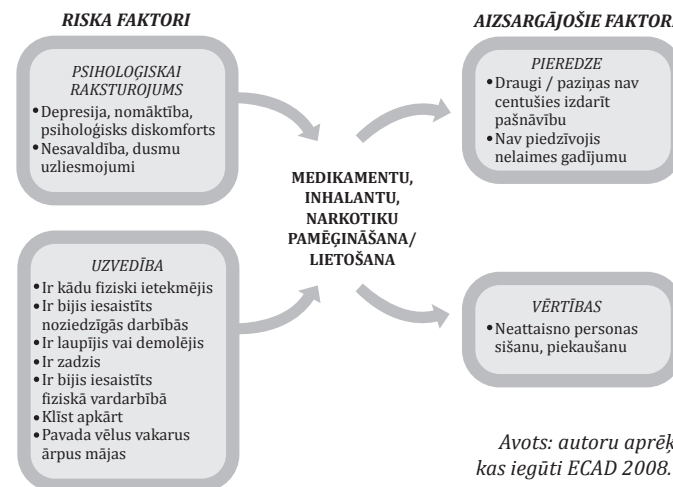
- ir nosliece uz deviantu uzvedību un agresivitāti,
- trūkst paškontroles, savaldības, kā arī cieņas pret eksistējošiem noteikumiem un normām (sk. 4. attēlu).

Šis personības tips vājāk pakļaujas kontrolei no vecāku vai skolas puses un uzskatāms par tādu, kurš drīzāk pamēģinās nelegālās atkarību izraisošās vielas. Iespējams, ar atkarības vielu pamēģināšanu viņš vēl vairāk demonstrē savu nepakļāvību, neapdomību un bērna attīstības posmam raksturīgo spontanitāti. Salīdzinājumā ar 2006. gadu jauniešu, īpaši meiteņu, atbalsts agresīvai uzvedībai ir mazinājies un par dažiem procentiem palielinājies atbalsts noteikumu ievērošanai. 2008. gadā arī pārkāpumus, īpaši smagākus noziegumus, izdarījuši mazāk jauniešu nekā 2006. gadā. Tomēr atšķirība ir neliela, un, ņemot vērā pēdējā laikā konstatēto noziedzības pieaugumu Latvijā kopumā, rodas šaubas, vai pētījumā konstatētās pozitīvās tendences saglabāsies arī nākotnē.

Lai kāda būtu jaunieša personība, uz potenciālu jaunieša interesi par MIN grupas atkarību izraisošajām vielām var norādīt viņapašreizējais

psiholoģiskais stāvoklis. Fakts, ka jaunietis jūtas neapmierināts ar sevi, meklē sevi un savu vietu dzīvē, vēl neko nenozīmē, taču, ja jaunietis jūt depresiju, nomāktību un cita veida psiholoģisko diskomfortu, risks, ka viņš pamēģinās MIN grupas vietas, būtiski palielinās (sk. 4. attēlu). Jāatzīmē, ka depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts palielina nevis marihuānas, bet gan tieši “spēcīgāko” atkarības vielu pamēģināšanas risku. Risks vēl palielinās, ja jaunieša draugu vai paziņu lokā kāds centies izdarīt pašnāvību vai ja jaunietis piedzīvojis nelaimes gadījumu vai smagu slimību. Ja jauniešiem bijusi šāda traumējoša pieredze, svarīgi nodrošināt viņam psiholoģisku atbalstu. Kopš 2006. gada psiholoģiskā komforta rādītāji, kas mēra jauniešu depresijas līmeni (skumjas, nospiestību, bezcerības un vientulības sajūtu, pašnāvības domas), bija uzlabojušies. Tomēr pašreizējā ekonomiskās situācijas pasliktināšanās valstī ļauj prognozēt, ka nākotnē tie varētu atkal būtiski pasliktināties, tādējādi palielinot atkarības vielu lietošanas risku.

4. attēls. Personības faktoru saistība ar MIN grupā (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) iekļauto atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Par **riskantu uzvedību** MIN vielu pamēģināšanas kontekstā uzskatāma vēlu vakaru un nakšu pavadīšana ārpus mājas (10. tabula). Klaiņošana pa pilsētu un „tusēšana” ar draugiem vēlu vakaros un naktīs pilsētā vienlaikus gan palielina iespēju, ka jauniešiem kāds piedāvās atkarību izraisošās vielas, gan arī var būt sekas šo vielu lietošanai. Bezrūpīga laika pavadīšana 2008. gadā jauniešiem raksturīga nedaudz mazāk kā 2006. gadā, tomēr joprojām viņiem bieži vien vai nu trūkst ideju par to, kā kvalitatīvi pavadīt laiku kopā ar draugiem, vai arī iespēju darīt to, ko viņi vēlētos. Regulāra pārrašanās mājās vēlu vakarā vai naktī ir viens no galvenajiem MIN vielu pamēģināšanas riska faktoriem, un svarīgi, lai vecāki tai pievērstu nepieciešamo uzmanību.

10. tabula. MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar vakaru pavadīšanu ārpus mājas (%)

	Visu vakaru bija mājās		Bija ārpus mājas pēc desmitiem vakarā		Bija ārpus mājas un atgriezās pēc pusnakts	
	Nav pamēģinājuši atkarības vietas	Ir pamēģinājuši/I etojuši atkarības vietas	Nav pamēģinājuši atkarības vietas	Ir pamēģinājuši/I etojuši atkarības vietas	Nav pamēģinājuši atkarības vietas	Ir pamēģinājuši/I etojuši atkarības vietas
Nekad	7	12	43	23	80	55
Vienu reizi	12	16	25	19	12	21
Divas reizes	13	15	15	21	5	12
Trīs reizes	14	18	6	13	1	5
Četras reizes	13	12	4	8	1	4
Piecas reizes	14	13	3	5	0	1
Sešas reizes	9	6	1	4	0	1
Septiņas reizes	19	9	3	7	1	2
Kopā	100	100	100	100	100	100

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Jāatzīmē arī atšķirības marihuānas un citu MIN vielu pamēģinājušo personībā. Jauniešus, kuri pamēģinājuši citas nelegālās atkarības vielas, izņemot marihuānu, no pārējiem īpaši atšķir nomāktība, depresija un psiholoģisks diskomforts. Viņi nozīmīgi biežāk ir piedzīvojuši kādu nelaimes gadījumu vai slimību, neaizraujas ar sportu, ir neapmierināti ar savu ķermeni un mēdz domāt par pašnāvību. Vēli vakari bieži vien tiek pavadīti ārpus mājām, vai nu klīstot apkārt pilsētā, vai (biežāk nekā citu vielu lietotājiem) dažādos kultūras pasākumos. Kā zināms, grupā jaunieši ne tikai ir motivētāki uzsākt atkarības vielu lietošanu, bet arī jūtas brīvāk un drošāk, kopā izdarot dažādus citus pārkāpumus. Nelabvēlīga sociālā vide ārpus vecāku kontroles var būtiski veicināt atkarību izraisīto vielu pamēģināšanu. Citu vielu, izņemot marihuānu, lietotājiem īpaši raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi, un viņi biežāk ir laupījuši, un/vai demolējuši. Noziedzīgas darbības var rosināt arī pati atkarības vielu izraisītā atkarība un nespēja kontrolēt savu rīcību.

Marihuānas lietotāju psiholoģiskais portrets ir līdzīgs kā citu nelegālo vielu lietotājiem, tikai mazāk izteikts, t.i., viņi mazāk atšķiras no pārējiem jauniešiem, kas arī ir sagaidāms, ņemot vērā, ka šo vielu pamēģinājis salīdzinoši daudz jauniešu. Jaunieši, kuri ir pamēģinājuši marihuānu, ir savaldīgāki nekā citu nelegālo atkarības vielu lietotāji un retāk ir laupījuši vai demolējuši, taču viņi ir gatavi attaisnot kāda sišanu vai piekaušanu, un paši nereti iesaistās

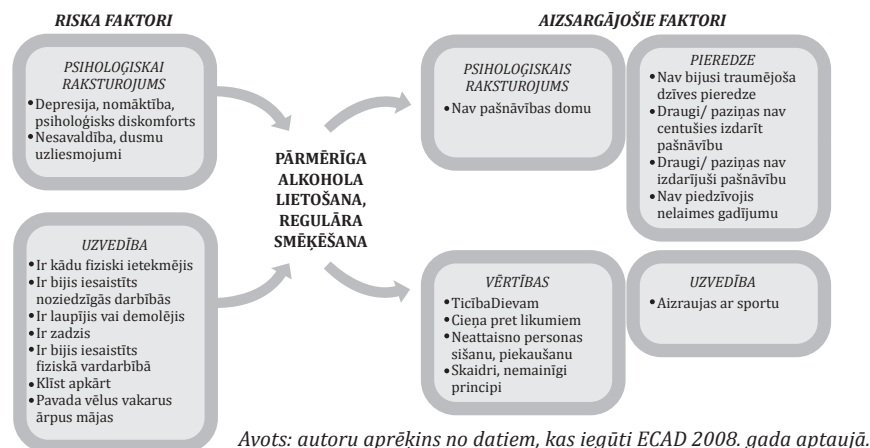
fiziskā vardarbībā. Marihuānu pamēģinājušie pat biežāk nekā citu nelegālo atkarības vielu lietotāji pavada vēlus vakarus ārpus mājām. Atšķirībā no citu atkarības vielu lietotājiem, viņi neslīgst depresijā un nepārdzīvo psiholoģiskas problēmas. Tieši otrādi – salīdzinot sevi ar citiem, viņi jūtas ar sevi apmierināti. Tas liecina, ka marihuānu jaunieši lieto atšķirīgu iemeslu dēļ – ne negatīvas iekšējas motivācijas vadīti, bet drīzāk, lai izklaidētos, labi pavadītu laiku.

Papildus runājot par smēķēšanas riska faktoriem, jāmin, ka smēķētāji salīdzinoši retāk nekā citu atkarības vielu lietotāji ir zaguši, laupījuši vai kādu fiziski ietekmējuši. Taču viņiem biežāk nekā nesmēķētājiem raksturīga depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts, kā arī necieņa pret noteikumiem un skaidru principu un pārliecības trūkums. Bez tam šādiem jauniešiem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi. Minētās iezīmes uzskatāmas par būtiskiem smēķēšanas riska faktoriem. Par regulāru smēķēšanu liecina arī jaunieša fiziskās formas pasliktināšanās, ko pavada mazāka iesaistīšanās fiziskās aktivitātēs. No otras puses, uzmanības trūkums pret savu fizisko formu un veselību arī var tikt uzskatīts par smēķēšanas riska faktoru.

Papildus runājot par **smēķēšanas** riska faktoriem, jāmin, ka smēķētāji salīdzinoši retāk nekā citu atkarības vielu lietotāji ir zaguši, laupījuši vai kādu fiziski ietekmējuši. Taču viņiem biežāk nekā nesmēķētājiem raksturīga depresija, nomāktība un cita veida psiholoģiskais diskomforts, kā arī necieņa pret noteikumiem un skaidru principu un pārliecības trūkums. Bez tam šādiem jauniešiem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi. Minētās iezīmes uzskatāmas par būtiskiem smēķēšanas riska faktoriem. Par regulāru smēķēšanu liecina arī jaunieša fiziskās formas pasliktināšanās, ko pavada mazāka iesaistīšanās fiziskās aktivitātēs. No otras puses, uzmanības trūkums pret savu fizisko formu un veselību arī var tikt uzskatīts par smēķēšanas riska faktoru.

Piedzeršanās riska un aizsargfaktori ir līdzīgi tiem, kas ietekmē citu legālo un nelegālo atkarības vielu lietošanu. Jaunieši, kuri mēdz piedzerties, nozīmīgi biežāk nekā tie, kuriem šāda rīcība nav raksturīga, veic noziedzīgas darbības (zadzis, laupījis, demolējis, iesaistīts citās noziedzīgās darbībās), ir fiziski agresīvi (iesaistīts fiziskā vardarbībā, kādu fiziski traumējis) un attaisno agresiju, ir nesavaldīgi, mēdz piedzīvot dusmu uzliesmojumus, neciena likumus un noteikumus, mēdz pavadīt vēlus vakarus ārpus mājām un klīst apkārt, pavada laiku pilsētā. Tāpat viņi biežāk jūt depresiju, nomāktību un cita veida psiholoģisko diskomfortu, ir guvuši traumējošu dzīves pieredzi, ir piedzīvojuši nelaimes gadījumu, smagu slimību vai to, ka kāds paziņa vai draugs izdarījis vai centies izdarīt pašnāvību, kā arī paši mēdz domāt par pašnāvību. Tie uzskatāmi par būtiskiem pārmērīgas alkohola lietošanas riska faktoriem (sk. 5. attēlu).

5. attēls. Personības faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu (piedzeršanos) un regulāru smēķēšanu

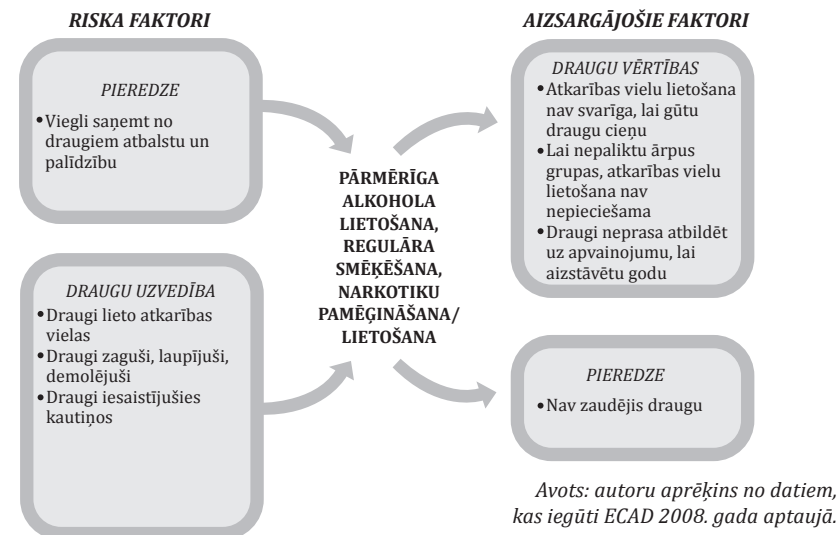
Diemžēl pētījuma metode neļauj nodalīt cēloņus no sekām, t.i., pateikt, vai faktors ir bijis pamatā nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanai/pamēģināšanai vai arī tieši atkarības vielu lietošana šo faktu izraisījusi. Līdzšinējie pētījumi rāda, ka atsevišķu nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošana var novest pie agresivitātes un noziedzības, taču nav izslēdzama arī pretēja saistība – ka temperaments: spontanitāte, tiekšanās pēc piedzīvojumiem, lielāka uzdrīkstētšanās vai vēlme pēc pašapliecināšanās palielina varbūtību, ka atkarības vielas tiks pamēģinātas. Pētījumā arī konstatēts, ka tas, ka jauniešiem ir augsts pašvērtējums, viņš ir apmierināts ar sevi un savu ķermeni, aktīvi sporto, ka viņam ir skaidra pārlicība un principi vai viņš praktizē reliģiju, nav uzskatāmi par nozīmīgiem atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas aizsargfaktoriem.

2.2. Vienaudži

Referentā grupa, kura pusaudža vecumā ir īpaši svarīga un no kuras pusaudži ietekmējas visvairāk, ir draugi un vienaudži. Tādēļ to vidū valdošajiem uzvedības modeļiem, normām un vērtībām ir ārkārtīgi liela nozīme jauniešu izvēlē pamēģināt atkarību izraisošās vielas. Vēlme neatšķirties, netikt izstumtam no draugu loka vai apsmietam vienaudžu vidū var kļūt par būtisku pamudinājumu deviantai uzvedībai.

Svarīgākais **MIN grupas** atkarību izraisošo vielu lietošanas risks faktors (kas ir divas reizes svarīgāks nekā jebkurš cits faktors, kas saistīts ar vienaudžu ietekmi) ir atkarību izraisošo vielu lietošana draugu vidū (sk. 6. attēlu).

6. attēls. Vienaudžu un draugu raksturojošo faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu, regulāru smēķēšanu un MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Tieši draugi bieži vien ierosina pamēģināt atkarību izraisošās vielas – gan piedāvājot tās, gan pamudinot ar savu piemēru. Tā, piemēram, pētījumā secināts, ka, ja smēķē neliela daļa draugu (t.i., draugu pulkā vienmēr ir arī kāds, kurš nesmēķē), tad no smēķēšanas atturēties ir vieglāk (sk. 11. tabulu). Ja smēķē lielākā daļa draugu, tad varbūtība, ka jauniešiem sāks smēķēt, ir ļoti liela. Risks, ka smēķējošie draugi pamudinās jauniešus lietot cigaretes, ir līdzīgs kā risks, ka marihuānu lietojošie pamudinās jauniešus lietot marihuānu – marihuānu nav lietojuši tikai 36% no tiem, kuriem vairums draugu lieto marihuānu, un 27% no tiem, kuriem visi draugi lieto marihuānu. Ja draugi marihuānu nelieto, risks, ka jauniešiem to pamēģinās, ir ļoti mazs. Līdzīgi, jo vairāk draugu smēķē, jo lielāks ir risks, ka jauniešiem sāks smēķēt. Tādus pašus secinājumus var izdarīt par piedzeršanos.

11. tabula. Draugu smēķēšanas ietekme uz jauniešu smēķēšanu (%)

	Nesmēķē katru dienu	Smēķē katru dienu	Kopā	
Cik draugu smēķē	Neviens	94	6	100
	Nedaudz	93	7	100
	Daži	81	19	100
	Vairums	58	42	100
	Gandrīz visi	37	69	100

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Salīdzinājums ar 2006. gada datiem ļauj konstatēt satraucošu faktu, ka alkohola un tabakas lietošanas izplatība jauniešu draugu vidū diemžēl nedaudz palielinājusies. Izplatītāka jauniešu draugu vidū kļuvusi arī citu atkarības vielu lietošana – vairāk nekā pusei (58%) jauniešu, to skaitā 52% zēnu un 45% meiteņu, ir kāds draugs, kurš lieto marihuānu. Tas norāda, ka, ja jauniešiem būs vēlētās pamēģināt marihuānu, sameklēt kontaktus un iegūt šo vielu daudzumi nebūs grūti. Tādēļ svarīgi sniegt jauniešiem objektīvu un izsmeltošu informāciju par šo vielu ietekmi, riskiem un lietošanas izraisītajām ilgtermiņa un īstermiņa sekām.

Otrs būtisks riska faktors ir atkarību izraisošo vielu popularitāte jauniešu vidū, t.sk. priekšstats, ka lietot šādas vielas ir „stilīgi” (sk. 12. tabulu). Draugi, kuru attieksme un uzvedība atbalsta atkarības vielu lietošanu vai arī kuri paši tās lieto, rada riska pilnu vidi. Turpretī draugi, kuri paši atkarības vielas nelieto un noraida to lietošanu, rada aizsargājošu vidi un ir galvenais faktors, kas var pasargāt no atkarības vielu lietošanas uzsākšanas.

Jaunieši, kuri ir lietojuši atkarību izraisošas vielas, biežāk uzskata, ka atkarības vielu lietošana:

- palielina cieņu draugu acīs un
- tā dažkārt ir nepieciešama, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas.

Nepakļaujoties vienaudžu vidū pieņemtajām normām, jauniešiem riskē zaudēt statusu un uzņemšanu pulkā.

Uz atkarības vielu lietošanu vienaudži vairāk mudina zēnus nekā meitenes. Zēnu vidū 18% jūt, ka reizēm, lai iekļautos vienaudžu grupā, nepieciešams lietot alkoholu, 13% saskata nepieciešamību smēķēt un 9% – lietot marihuānu.

12. tabula. Atkarības vielu lietošanas nozīme, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas (%)

	Dažreiz ir nepieciešams smēķēt cigaretes, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas		Dažreiz ir nepieciešams iedzert alkoholu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas		Dažreiz ir nepieciešams smēķēt marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas	
	Zēni	Meitenes	Zēni	Meitenes	Zēni	Meitenes
Pilnīgi piekritu	4	2	5	3	5	2
Nedaudz piekritu	9	7	13	10	4	2
Nedaudz nepiekritu	17	16	23	23	13	10
Pilnīgi nepiekritu	71	75	60	65	78	87

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Interesanti, ka 2008. gadā, salīdzinājumā ar 2006. gadu, jaunieši nepieciešamību smēķēt, lietot alkoholu un marihuānu, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas, izjūt nedaudz mazāk, tomēr atšķirības nav lielas. Lai izprastu, vai tās var uzskatīt par tendenci, nepieciešama turpmāka šī jautājuma izpēte pēc zināma laika posma.

Cits būtisks MIN grupas atkarību izraisošo vielu lietošanas riska faktors ir jauniešu *piederība grupai*, kurā raksturīga devianta, agresīva uzvedība, t.i., kurā valdošās vērtības neatbalsta normu un likumu ievērošanu, bet gan nostāšanos pret tiem. Videi, kurai tipiskas laupīšanas, zādzības un demolēšanas, bieži vien raksturīga arī MIN grupas atkarības vielu lietošana. To pašu, lai gan mazākā mērā, var teikt par grupām, kurām raksturīgi kautiņi un nepieciešamība agresīvi atbildēt uz apvainojumu, lai aizstāvētu savu godu. Šādā vidē parasti valda arī stingri noteiktas iekšējās normas un vienotība un nepakļaušanās grupas noteikumiem draud ar izslēgšanu no grupas.

Papildus riskam pakļauti jaunieši, kuri ir zaudējuši draugu vai draugus – izšķīrušies no tiem, tikuši izšķirti vai tikuši atraidīti. Atkarības vielas lietošanas uzsākšanai šajā gadījumā iespējami vairāki iemesli. Pusaudža vecumā tikt pieņemtām grupā vai iegūt labus draugus ir ļoti svarīgi, tādēļ draugu atraidījums vai zaudēšana var pamudināt uz atkarību izraisošo vielu lietošanu, iespējams, cerot iegūt vairāk uzmanības vai labāku attieksmi. Lietošana var būt arī sekas pārdzīvojumam. No otras puses, arī MIN grupas vielu pamēģināšana/lietošana atsevišķos gadījumos var izraisīt draugu zaudējumu. Jebkurā gadījumā šķiršanās no draugiem vai nopietnas nesaskaņas vienaudžu starpā jāuzskata par būtisku riska faktoru.

Atšķirībā no citu vielu lietotājiem marihuānu pamēģinājušie retāk zaudējuši draugus un viņiem ir ciešas attiecības ar draugiem – viegli saņemt draugu atbalstu, padomu un palīdzību. Tieši draugu loks un tajā valdošā uztvere un attieksme pret marihuānas lietošanu (tas, vai tā paaugstina cieņu draugu acīs) ir galvenais marihuānas pamēģināšanas riska faktors. Kopumā pētījums ļauj secināt, ka vienaudžu vide un vienaudžu grupā valdošās vērtības un normas visvairāk ietekmē tieši marihuānas pamēģināšanu un lietošanu. Tomēr kopumā grupas spiediens (tas, ka draugi lieto atkarību izraisošas vielas un to lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas) ir uzskatāms par nozīmīgu riska faktoru attiecībā uz jebkuru legālo un nelegālo vielu lietošanu/pamēģināšanu (sk. 9. pielikumu).

Būtiska problēma jauniešu vidū ir arī **smēķēšana**. Neraugoties uz to, ka 9. un 10. klašu skolēniem vēl nav 18 gadu, aptuveni puse no viņiem atzīst, ka vairums viņu draugu smēķē. Vēlme līdzināties draugiem var rosināt uz šādu rīcību un izvērsties „ķēdes reakcijā” – jo vairāk jauniešu smēķē, jo vairāk tas var pamudināt uz šādu rīcību arī citus. Bez tam priekšstats, ka „visi tā dara”, var iedrošināt un kļūt par attaisnojumu savai rīcībai. Salīdzinot 2006. gada un 2008.

gada pētījumā iegūtos datus, jau var secināt, ka smēķēšana kļuvusi izplatītāka jauniešu draugu vidū – 2006. gadā 45% aptaujāto skolēnu vairums vai visi draugi smēķēja, bet 2008. gadā – 52%. Smēķēšanai jauniešus piesaista iespēja socializēties un būt kopā ar citiem jauniešiem neformālā atmosfērā. Jaunieši smēķē ne tik daudz, lai iegūtu draugu cieņu, bet gan lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Smēķētājiem biežāk nekā nesmēķētājiem iespējams iegūt draugu atbalstu un palīdzību. Iespējams, ka kopīga smēķēšana satuvina vienaudžus, palīdz viņiem atbrīvoties, izrunāt personīgus jautājumus un saņemt padomu. Tas ir viens no riska faktoriem, kas mudina viņus smēķēt.

Līdzīgus secinājumus var izdarīt par pārmērīgu **alkohola lietošanu**. Visi pētījumā iekļautie vienaudžu vidi raksturojošie faktori nozīmīgi atšķiras starp jauniešiem, kuri pēdējā mēneša laikā ir piedzērušies, un tiem, kuri šādi nav rīkojušies. Piemēram, jaunieši, kuri piedzeras, biežāk atzīst, ka draugi lieto atkarības vielas un šo vielu lietošana ir svarīga, lai iegūtu draugu cieņu un nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Jo vairāk draugu regulāri piedzeras, jo lielāks risks, ka arī jauniešis būs pēdējā mēneša laikā piedzēries. Tikai trešdaļa no jauniešiem, kuriem vismaz kāds draugs mēneša laikā ir piedzēries, paši nekad nav piedzērušies. Vienaudžu vide, kurā alkohola lietošana un cita devianta uzvedība nav raksturīga un nepaaugstina cieņu vienaudžu acīs, var kļūt par nozīmīgu aizsargfaktoru. Turpretī vide, kurā šāda uzvedība ir vispārpieņemta un atzīta, būtiski palielina piedzēšanās risku.

2.3. Skola

Skolā bērns pavada garas stundas, tādēļ tā ieņem centrālu vietu bērna dzīvē. Kā liecina pētījums, skolas videi ir mazāka ietekme uz MIN pamēģināšanu/lietošanu nekā vienaudžiem vai personības faktoriem, tomēr arī tā var zināmā mērā veicināt vai kavēt to izplatību jauniešu vidū. Nozīmīgākais **MIN grupas** atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas riska faktors ir jaunieša *intereses trūkums par mācību procesu*, uz ko norāda sliktā gatavošanās stundām, ko bieži vien pavada sekmju pasliktināšanās. Bērni, kuriem ir nopietna attieksme pret mācībām, ir pasargātāki no MIN (medikamenti, inhalanti un nelegālās vielas) pamēģināšanas riska, kamēr tiem, kurus mācību process nesaista, biežāk būs tendence pievērsties atkarības vielu lietošanai (sk. 13. tabulu).

13. tabula. MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas atkarības vielu pamēģināšanas saistība ar citīgumu (%)

	Man mācības ir apnikušas		Es slikti gatavojos stundām		Es jūtu, ka esmu pietiekami citīgs	
	Nav lietojuši	Ir lietojuši	Nav lietojuši	Ir lietojuši	Nav lietojuši	Ir lietojuši
Gandrīz vienmēr atbilst	6	11	2	6	8	18
Bieži atbilst	16	24	9	18	24	34
Dažreiz atbilst	38	38	37	39	39	28
Reti atbilst	31	21	36	26	22	14
Gandrīz nekad neatbilst	9	6	15	10	7	6

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Viens no būtiskākajiem riska faktoriem ir arī jaunieša problemātiska uzvedība skolā (sk. 7. attēlu). Jaunieši, kas pamēģinājuši MIN grupas vielas, biežāk izraidīti no skolas vai klases. Uzvedība, kas noved pie izraidīšanas, var liecināt par jaunieša noslieci uz deviantu uzvedību, tai skaitā atkarības vielu lietošanu. No otras puses, šāda situācija var mudināt jauniešu pamēģināt atkarību izraisošās vielas – vai nu pārdzīvojuma rezultātā, vai lai vēl vairāk izrādītu savu nepakļaušanos.

Papildu risks, ka jauniešis pamēģinās atkarību izraisošās vielas, saistīts ar nepatiku pret skolu, kā arī ar skolas kavēšanu. Jauniešiem, kuri ir pamēģinājuši atkarību izraisošās vielas, raksturīga mazāka piesaiste skolai: viņiem nepatīk skola, un viņi divreiz biežāk nekā citi (40%) mēdz to kavēt. Nepatika pret skolu, konflikti ar skolotājiem un vēlme pamest skolu ir nozīmīgs riska faktors, kam nepieciešams pievērst skolotāju un vecāku uzmanību, turklāt tas īpaši palielina risku, ka tiks pamēģinātas “stiprākās” nelegālās atkarību izraisošās vielas, nevis marihuāna.

Marihuānas lietotājus no citiem atšķir tas, ka viņiem šķiet viegli mācīties (sk. 10. pielikumu), neraugoties uz to, ka viņi ne īpaši rūpīgi gatavojas stundām, pie tam bieži vien mēdz kavēt skolu. Tas gan nenozīmē, ka marihuānu lieto jaunieši, kuri ir talantīgāki par pārējiem (vidēji viņu sekmes ir zemākas), tomēr atšķirībā no marihuānas nelietotājiem daudzi no tiem nejūt, ka mācībās būtu īpaši jāiespringst, un nemaz necenšas iegūt augstāku vērtējumu. Viņiem trūkst intereses par mācībām un skolu. Motivācijas trūkums, garlaicība, intereses trūkums par skolu un mācībām var liecināt par riskantu jaunieša uzvedību un ir viens no riska faktoriem.

7. attēls. Skolas vidi raksturojošo faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu, regulāru smēķēšanu un MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Citas MIN grupas atkarības vielas lietojušos jauniešus raksturo nepatika pret skolu – konflikti skolā un ar skolotājiem, vēlme mainīt skolu. Arī viņi mēdz kavēt skolu un kopumā slikti gatavoties stundām. Īpaši viņiem raksturīga problemātiska uzvedība skolā: biežāk nekā citi viņi tikuši izraidīti no klases vai skolas. Nepieņemama uzvedība skolā un nevēlēšanās iet uz skolu ir vieni no būtiskiem šo vielu lietošanas riska faktoriem. Ja skolotāji un vecāki tam nepievērš pienācīgu uzmanību, tas var palielināt varbūtību, ka jaunieši pamēģinās/lietos atkarību izraisošās vielas.

Jauniešiem, kuri **ikdienā smēķē**, ir nozīmīgi sliktākas sekmes nekā citiem. Viņiem ir mazāka piesaiste skolai, viņi nereti nav sagatavojušies stundām un mēdz kavēt skolu, kā rezultātā mēdz rasties konflikti ar skolotājiem. Šāda problemātiska uzvedība skolā uzskatāma par simptomātisku jaunieša smēķēšanai, un tai būtu nepieciešams pievērst uzmanību ne tikai saistībā ar mācībām, bet arī atkarību izraisošo vielu lietošanas kontekstā.

Jaunieši, kuri pēdējā mēneša laikā ir **piedzērušies**, līdzinās tiem, kuri lietojuši marihuānu vai regulāri smēķē, ar to atšķirību, ka viņi biežāk apmeklē skolu citā rajonā, ne savas dzīvesvietas tuvumā. Šādā situācijā lielāka "anonimitāte", tas, ka nav jābaidās tikt ģimenes vai paziņu ieraudzītam, var pamudināt uz deviantu uzvedību.

2.4. Jaunieša vecāku ģimene

Pieredze, ko bērns jau no agras bērnības gūst vecāku ģimenē vai pie cilvēkiem, kas viņu uzaudzina, ir ļoti spēcīgi riska un vienlaikus aizsargājošie faktori. Vecāku savstarpējie konflikti, vecāku un bērnu nesaskaņas, vecāku nespēja (laika trūkuma, zināšanu trūkuma u.c. iemeslu dēļ) vai arī nevēlēšanās nodarboties ar bērna audzināšanu, iedziļināties un palīdzēt problēmu risināšanā u.tml. paaugstina bērna deviantas uzvedības risku. Savukārt stipras ģimenes saites, savstarpējā uzticēšanās, ieaudzinātas morālās vērtības un

normas ir spēcīgs aizsargājošais faktors. Šo sakarību pastāvēšanu apliecina arī pētījuma pirmā posma aptaujas rezultātu analīze. Gan 2006., gan 2008. gada aptaujas instrumentārijā (anketā) iekļauta virkne mērījumu, kas fiksē vecāku ģimenes statusa raksturojumus, vecāku savstarpējās un vecāku–bērnu attiecības un to vērtējumus.

Raksturojot ģimenes struktūru un salīdzinot to ar 2006. gada situāciju, nedaudz samazinājies to bērnu skaits, kuri dzīvo pilnā ģimenē kopā ar saviem vecākiem. Atbilstoši datiem ar saviem vecākiem ģimenē dzīvo 60% aptaujāto Rīgas jauniešu, kamēr iepriekšējā vecuma kohortā – 65% jauniešu.

Viens no dzīves apstākļu indikatoriem ir ģimenes materiālās labklājības līmenis. Iepriekšējie pētījumi liecina, ka pastāvošā saikne starp ģimenes materiālo labklājību un atkarību izraisošo vielu lietošanu nav viennozīmīgi skaidrojama. Pirmkārt, zems ģimenes materiālās labklājības līmenis ierobežo pieeju visa veida resursiem, to skaitā iespējām nodrošināt jaunietim pilnvērtīgu izglītību un brīvā laika nodarbes. Otrkārt, slikti materiālie apstākļi nereti ir sekas pašu vecāku antisociālam dzīves veidam. Iespējams, šādi apstākļi un pieredze ir būtiski jauniešu deviantas uzvedības cēloņi. No otras puses, pētījumu dati liecina, ka ir atsevišķas nelegālās vielas, kā, piemēram, kokaīns, amfetamīnu grupas vielas, kas ir „prestīžākas” un kuras biežāk lieto jaunieši, kuri auguši un dzīvo materiāli labāk nodrošinātās ģimenēs.

Kopumā vecāku ģimenes materiālās labklājības līmeni, salīdzinot ar citām ģimenēm Latvijā, puse (50%) aptaujāto skolēnu vērtē kā vidēju, t.i., līdzīgu kā pārējām ģimenēm Latvijā. Kopš 2006. gada nozīmīgi samazinājusies to jauniešu daļa (no 58% līdz 44%), kuri ģimenes materiālo labklājību vērtējuši kā labāku par vidējo. Domājams, šie rezultāti diezgan objektīvi raksturo materiālo situāciju ģimenēs, jo, no vienas puses, Rīgā dzīvojošo ģimeņu materiālā labklājība ir augstāka nekā Latvijā kopumā, bet, no otras puses, pašreizējā ekonomiskā krīze skar visus Latvijas iedzīvotājus – un līdz ar to pamatoti samazinājusies to ģimeņu daļa, kuru materiālā labklājība bija augstāka nekā vidēji valstī. Raksturojot to, ko ģimene var atļauties materiālā ziņā, 2006. un 2008. gadā sniegtie vērtējumi gandrīz neatšķiras, un salīdzinoši maz ir tādu ģimeņu, kurās pēc jaunieša vērtējuma vecākiem bieži nav pietiekami naudas, lai apmaksātu ārpusklases pasākumus (6%), tāds pats ir to ģimeņu īpatsvars, kurās vecākiem tik tikko pietiek līdzekļu, lai iegādātos pašu nepieciešamāko.

Vecāku – bērnu attiecības, vecāku uzraudzību un kontroli pār bērna gaitām šajā pētījumā raksturo vairāki indikatori: informētība un ieinteresētība par bērna/jaunieša problēmām, informētība par to, kur un ar ko kopā jaunietis pavada brīvo laiku, prasības – uzvedības normu un prasību noteikšana, to izpildes kontrole.

Lai arī, palielinoties bērna vecumam, samazinās vecāku ietekme, tomēr 14–16 gadu vecumā vairums jauniešu dzīvo vecāku ģimenē un tādējādi vecāku

– bērnu attiecības ir vairāk vai mazāk ciešas, kontroles iespējas saglabājas vēl diezgan augstā līmenī. Svarīgākais vecākiem ir bērna sekmes skolā – prasība, lai jaunieši labi mācītos. To, ka vecākiem ir svarīgas bērna sekmes skolā, atzīst 97% aptaujāto. Lielākā daļa vecāku (79%) pazīst sava bērna draugus, zina, kur un ar ko kopā viņu bērns mēdz pavadīt vakarus (78/76%). Aptuveni pusei jauniešu (48%) vecāki ir stingri noteikuši, cikos jāatgriežas mājās, un trešdaļai jauniešu tiek noteikts, ko drīkst darīt ārpus mājas un ko ne. Salīdzinoši retāk vecāki pazīst un sazinās ar bērna draugu vecākiem. Šie rādītāji kopš 2006. gada aptaujas nav mainījušies.

14. tabula. Vecāku informētība un attieksme pret bērna brīvā laika nodarbēm jauniešu skatījumā (%)

Apgalvojumu vērtējums	Ļoti atbilstoši	Drīzāk atbilstoši	Drīzāk neatbilstoši	Ļoti neatbilstoši
Maniem vecākiem ir ļoti svarīgi, lai es labi mācītos				
Vecāki ir stingri noteikuši, ko es mājās drīkstu darīt, ko nē	8	27	45	21
Vecāki ir stingri noteikuši, ko es drīkstu ārpus mājas darīt, ko nē	8	24	41	27
Vecāki ir stingri noteikuši, cikos vakarā jābūt mājās	18	30	33	19
Vecāki zina, ar ko es vakarā esmu kopā	37	38	17	8
Vecāki zina, kur es esmu vakaros	38	40	17	6
Vecāki pazīst manus draugus	37	42	17	4
Vecāki pazīst manu draugu vecākus	12	23	40	25
Vecāki bieži sazinās ar draugu vecākiem	4	10	36	51
Vecāki dažreiz satiekas ar draugu vecākiem, lai aprunātos	3	9	27	62
Vecāki seko manām nodarbēm brīvajā laikā	10	31	35	24

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

80% jauniešu atzīst, ka gandrīz vienmēr vai lielākoties viņu vecāki ir informēti, kur un kā jaunieši pavada brīvdienas vakaros. Saglabājas statistiski nozīmīgas atšķirības starp zēnu un meiteņu vecāku informētību. Tam var būt divējāds izskaidrojums – pirmkārt, vecāki vairāk uztraucas, kur un ar ko kopā brīvo laiku pavada viņu meitas, savukārt meitenes, iespējams, biežāk nekā zēni pastāsta vecākiem par savām brīvā laika nodarbēm.

Nedaudz mazāk kā puse (46%) jauniešu gandrīz nekad vai ļoti reti kopā ar vecākiem pavada brīvo laiku darbdienas vakaros. 36% jauniešu gandrīz nekad vai reti mēdz būt kopā ar vecākiem nedēļas nogalēs. Situācija praktiski nav mainījusies kopš 2006. gada, un, lai arī nav precīzu kritēriju, kas ļautu noteikt, vai tie ir augsti vai zemi rādītāji, tomēr tie liecina, ka pietiekami liela daļa šīs vecuma grupas jauniešu savu brīvo laiku regulāri pavada kopā ar vecākiem.

Analizējot atkarību izraisošo vielu lietošanas uzsākšanu un atkarību veidošanās riskus, ļoti nozīmīgs faktors ir vecāku

attieksme pret šo vielu lietošanu, vecāku pašu paradumi un sniegtais piemērs. Minētie faktori ietekmē gan jaunieša attieksmes veidošanos, gan vecumu, kad jaunieši pamēģina vai uzsāk lietot psihoaktīvās vielas. Kā liecina iepriekš veikto pētījumu, to skaitā arī šīs aptaujas pirmā posma dati, tieši ģimene bieži ir tā vide, kurā jaunieši visagrāk sastopas ar alkohola lietošanu, un nereti tieši vecāki ir tie, kas pirmie piedāvā bērnam iedzert vai vienkārši pieļauj alkohola lietošanu mājās. Vecāki vai citi ģimenes locekļi ar savu personisko piemēru demonstrē, ka smēķēšana un kādas glāzītes iedzeršana ir normāla ikdienas parādība un alkohola lietošana – neatņemama svētku sastāvdaļa.

Savās mājās alkoholu lietojusi lielākā daļa aptaujāto jauniešu. Mazāk nekā puse (40%) jauniešu atzīmē, ka vecāku mājās viņi paši alkoholu nelieto. Tieši tikpat daudz – 40% to dara reti, 18% – reizi pa reizei, bet 4% – bieži. Liela daļa jauniešu (60%) retāk vai biežāk iedzer alkoholu kopā ar vecākiem. Tikai 11% ģimeņu vecāki alkoholu nelieto.

Raksturojot vecāku attieksmi, vairums jauniešu atzīst, ka vecāku reakcija pret jebkuru atkarību izraisošo vielu lietošanu būtu negatīva. Vislielākajā mērā vecākiem būtu iebildumi pret marihuānas vai hašiša smēķēšanu – 97%. To, ka sabiedrībā valda samērā toleranta attieksme pret alkohola lietošanu, apliecina fakts, ka pēc jauniešu atzinuma vecāki biežāk būtu pilnībā pret bērna smēķēšanas paradumiem nekā piedzeršanos (64% pret 52%). Arī šis atbilstošs sadalījums būtiski neatšķiras no iepriekšējā posmā iegūtajiem rezultātiem. Nemainīgs paliek secinājums, ka alkohola lietošana, īpaši svētkos un izklaidēs pasākumos, ir tik dziļi iesakņojusies mūsu sabiedrībā, ka tā netiek uzskatīta par īpašu problēmu. Lielākā daļa jauniešu jau no bērnības var novērot alkohola lietošanu vecāku ģimenē gan ikdienā, gan svētkos. Liela daļa 14–16 gadus vecu jauniešu ir lietojuši alkoholu kopā ar vecākiem, vai vecāki nav īpaši lieguši to darīt.

15. tabula. Vecāku reakcijas vērtējums (%)

Ja viņu bērns...	Būtu pilnīgi pret	Būtu ļoti pret	Būtu diezgan pret	Viņiem būtu vienaldzība
... smēķētu cigaretes	64	18	15	3
... piedzertos	52	26	19	3
... smēķētu marihuānu/ hašišu	91	6	3	1

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Regresijas modeļi liecina, ka gan **regulāru smēķēšanu**, gan **pārmērīgu alkohola lietošanu**, ko raksturo piedzeršanās, lielākoties būtiski ietekmē vieni un tie paši faktori (sk. 12.,13. pielikumu).

Iespēju, ka jauniešis būs regulāri smēķējis vai pārmērīgi lietojis alkoholu, ļoti nozīmīgi ietekmē brāļu vai māsu smēķēšanas paradumi. Šajā gadījumā pastāv gan tieša, gan netieša sakarība. Nešaubīgi, smēķēšanas gadījumā tā ir tieša pieredze, kuru jauniešis gūst ģimenē, vislielākajā mērā ietekmējoties no brāļa vai māsu ieradumiem. Piedzeršanās gadījumā ietekme ir pastarpināta, un, tā kā pārmērīga alkohola lietošana korelē ar smēķēšanu, tad, iespējams, to nosaka brāļu un māsu pieredze šajā jomā. Diemžēl ECAD aptaujā šādu mērījumu nav.

Kā nopietnākie riska faktori minami vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu un tabakas, kā arī marihuānas smēķēšanu, alkohola lietošana mājās, tajā skaitā kopā ar vecākiem.

Iespēju, ka jauniešis jau 15–16 gadu vecumā sācis regulāri smēķēt un vairāk vai mazāk regulāri lietot alkoholu, nozīmīgi palielina vecāku iecietīga attieksme pret šiem paradumiem. Lai arī nav daudz tādu ģimeņu, kurās vecāki atbalstītu bērna smēķēšanu, alkohola vai marihuānas lietošanu, tomēr vecāku vienaldzīga un neieinteresēta attieksme pret bērna rīcību ir vērā ņemams riska faktors. Un otrādi – jo vecākiem ir nosodošāka attieksme pret šiem ieradumiem, t.i., jaunieši uzskata, ka, uzzinot par viņu kaitīgajiem ieradumiem, vecāki izturētos ļoti nosodoši, jo mazāka iespējamība, ka jauniešis būs pārmērīgi lietojis alkoholu. Iepriekš minēto apliecina arī tāda faktora būtiska ietekme uz smēķēšanas un piedzeršanās faktu kā alkohola lietošana respondenta mājās un vecāku rīcība, piedāvājot jauniešim alkoholu vai pat kopā iedzerot.

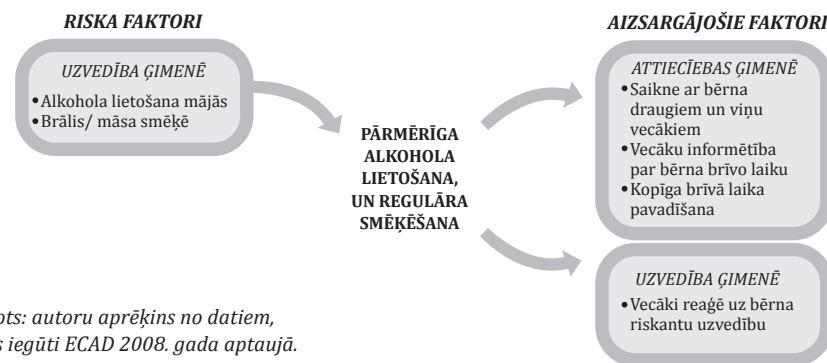
Citu nozīmīgu faktoru kopu veido vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām un draugiem, saikne ar šiem draugiem un viņu vecākiem.

Kā aizsargājoši faktori darbojas, t.i., mazina piedzeršanās un smēķēšanas iespējamību, vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām un bērna draugu, viņu vecāku pazišana un kontaktēšanās ar tiem. Smēķēšanas gadījumā nozīmīga ir arī vecāku kontrole, t.i., ģimenēs, kurās vecāki stingrāk noteikuši uzvedības principus un seko to izpildei, pastāv mazāka varbūtība, ka jauniešis regulāri smēķēs.

Lai arī 2008. gada aptaujas dati neuzrāda būtisku vecāku kontroles ietekmi uz atturēšanos no alkohola vai narkotiku lietošanas, tomēr arī iepriekšminētie faktori liecina, ka piedzeršanās mazāk iespējama ģimenēs, kur

vecāki ir informētāki par jaunieša gaitām brīvajā laikā un par viņa draugiem. Regulāru smēķēšanu un alkohola pārmērīgu lietošanu būtiski neietekmē vecāku un bērnu savstarpējās attiecības, ģimenes materiālā labklājība, ticīgums, vecāku izglītība un nodarbinātība. Diemžēl 2008. gada aptaujā izslēgta virkne jautājumu, kas raksturoja bērnu un vecāku kopējas brīvā laika nodarbes, atsevišķus informētības un attiecību jautājumus.

8. attēls. Ģimenes vidi raksturojošo faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu un regulāru smēķēšanu

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Runājot par **MIN grupas vielām**, ietekmes faktori nedaudz atšķiras (sk. 14. pielikumu). Līdzīgi kā piedzeršanās un regulāras smēķēšanas modeļos, iespējamību, ka jauniešis būs pamēģinājis vai lietojis MIN grupas vielas, palielina fakts, ka regulāri smēķē aptaujātā jaunieša tēvs un vēl būtiskāk – māsa vai brālis. Turklāt tieši pēdējā faktora ietekme ir ļoti spēcīga. Ja ģimenē smēķē māsa vai brālis, ir nozīmīgi paaugstināta varbūtība, ka arī respondents ne tikai smēķēs vai lieto alkoholu, bet arī būs lietojis citas narkotiskās vielas. Iespējams, šī sakarība ir pastarpināta, jo brāļu vai māsu smēķēšana liecina par šo ieradumu klātesamību ģimenē un, iespējams, to, ka ģimenē tas tiek pieļauts. Turklāt vairumā gadījumu brāļi un māsu ir arī jaunieša vienaudži.

Būtisks faktors, kas paaugstina MIN grupas vielu pamēģināšanas iespējamību, ir ģimenes materiālā labklājība. Varbūtība, ka jauniešis būs pamēģinājis kādu no šīm vielām, ir augstāka tajās ģimenēs, kurās ir salīdzinoši augstāks materiālās labklājības līmenis. Šis secinājums gan nav viennozīmīgi vērtējams, jo, lai arī tāda tendence pastāv, jāatzīmē, ka lielākais MIN grupas vielas pamēģinājušo jauniešu skaits ir vienlaikus divās galējās grupās – ģimenēs ar augstākajiem un ģimenēs ar pašiem zemākajiem materiālās labklājības raksturojumiem.

Līdzīgi kā smēķēšanas un alkohola lietošanas gadījumā, nozīmīga loma ir vecāku attieksmei pret bērna riskantu uzvedību un narkotisko vielu lietošanu. Iespēja, ka jauniešis pamēģinās vai lieto kādas narkotiskas vielas, ir augstāka

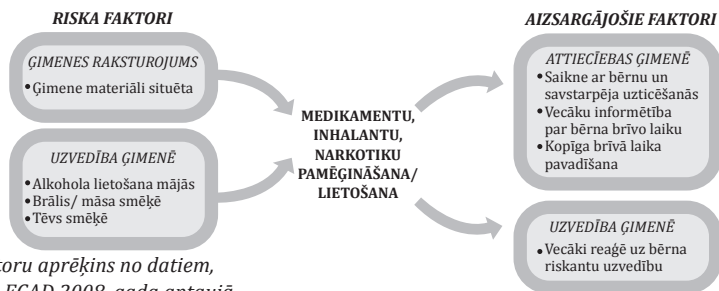
tajās ģimenēs, kur pēc jaunieša vērtējuma vecākiem būtu vienalga, ja tie uzzinātu, ka viņu bērns smēķē cigaretes, marihuānu/hašišu vai lieto alkoholu. Ar iepriekš minēto cieši saistīts faktors ir vecāku toleranta attieksme pret alkohola lietošanu mājās. Fakts, ka vecāki pieļauj alkohola lietošanu mājās un paši piedāvā vai kopā ar bērnu iemalko alkoholiskos dzērienus, palielina iespējamību, ka jaunieši jutīsies brīvāk, pamēģinot vai lietojot MIN grupas atkarību izraisošās vielas.

Ģimenes saites, attiecības starp bērniem un vecākiem ir statistiski nozīmīgs faktors, kas ietekmē MIN grupas vielu lietošanu. Ģimenē, kurā bērns saņem vairāk siltuma, kurā vecāki biežāk atrod laiku pārrunāt personīgas lietas un sniegt bērnam padomu, mazinās iespējamība, ka jaunieši pamēģinās vai lietos kādas no MIN grupas vielām. Tas apstiprina hipotēzi, ka ģimenes attiecību ciešums, atbalsts, ko jaunieši saņem ģimenē, ir būtisks aizsargājošais faktors un otrādi – tā trūkums palielina varbūtību, ka jaunieši pamēģinās kādu no šīm vielām.

Pēc būtības iepriekšējo faktoru papildina nākamā faktoru kopa, kas iekļauj brīvā laika pavadīšanu kopā ar vecākiem. Iespēja, ka jaunieši būs pamēģinājis MIN grupas atkarību izraisošās vielas, mazāka to jauniešu vidū, kas mēdz pavadīt brīvo laiku darbadienās un nedēļas nogalēs kopā ar vecākiem. Vielu pamēģināšanas vai lietošanas risku mazina arī vecāku informētība par bērna brīvā laika gaitām. Tas vienlaicīgi raksturo ciešas ģimenes attiecības, jo ietver vecāku informētību par sava bērna gaitām vakaros. Vecāku informētība par to, ar ko bērns parasti ir kopā un kur pavada vakarus, draugu pazišana, kas noteikti saistīta ar savstarpējo uzticēšanos un līdz ar to arī ar kontroles iespējām, mazina risku, ka jaunieši pamēģinās vai lietos MIN grupas vielas.

Atšķirībā no pirmā posma datiem šoreiz rezultāti neaplicina, ka pastāvētu nozīmīga saistība starp disciplīnu, vecāku stingru kontroli un MIN atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu vai lietošanu. Tāpat mazāka nozīme ir vecāku saistībai un kontaktiem ar bērna draugu vecākiem. Kopumā tas liecina, ka šo faktoru nozīmība, iespējams, nav tik stabila un viennozīmīgi traktējama. Narkotisko vielu pamēģināšanā un lietošanā īpaša nozīme nav jaunieša vecāku izglītībai un nodarbinātības veidam.

9. attēls. Ģimenes vidi raksturojošo faktoru saistība ar MIN grupas vielu pamēģināšanu

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Modelēšanas rezultāti liecina, ka vecāku attieksmei, attiecībām ģimenē, t.i., ģimenes faktoriem kopumā lielāka nozīme ir legālo psihoaktīvo vielu lietošanas gadījumā. Viens no skaidrojumiem varētu būt tas, ka vecāki pret alkohola lietošanu un smēķēšanu tomēr izturas daudz iecietīgāk nekā pret narkotiku lietošanu. Otrkārt, pašu vecāku demonstrētais piemērs, smēķējot un lietojot alkoholu kā svētkos, tā ikdienā, pieļaujot vai pat piedāvājot pusaudzīm iedzert. Attiecības, vecāku piemērs, vecāku kontrole ir nozīmīgs kā riska, tā arī aizsargājošais faktors, kas ietekmē kā smēķēšanu, tā arī alkohola lietošanu vai atturēšanos no tā. Šajā ziņā rezultāti apliecina to pašu tendenci, kas tika novērota 2006. gadā, t.i., atšķirībā no nelegālajām psihoaktīvajām vielām vecāku attieksme pret alkohola lietošanu un smēķēšanu ir ļoti iecietīga, bieži pat pamudinoša un tādējādi veido nopietnu riska faktoru kopumu jaunieša smēķēšanas un alkohola lietošanas uzvedības modeļos.

2.5. Vides faktori

Viena no faktoru grupām, kura ietekmē atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas vai lietošanas risku, ir tā saucamie dzīves vides faktori, kuros iekļauti tādi indikatori kā drošība dzīvesvietas apkaimē, dzīvesvietas un sociālo aktivitāšu raksturojums, saikne ar kaimiņiem un apkārtnes vienaudžiem, uzticēšanās dažādām institūcijām. 2008. gada aptaujas posmā vides ietekmes mērījumos iekļauti arī jautājumi par atkarību izraisošo vielu reklāmu.

Drošību dzīvesvietā sekmē ne vien tas, ka jaunieši ir fiziski neapdraudēti, bet arī paša jaunieša priekšstati par drošību – individuālās īpašības, rīcības prakse un ārējie strukturālie apstākļi, no kā atkarīga indivīda drošumspēja jeb spēja nezaudēt drošības sajūtu. Visbiežāk drošības sajūtu stiprina tas, ka jaunieši pazīst apkārtnes iedzīvotājus un ļaujjas uz kopienas pārstāvju un valsts institūciju rīcības stratēģijām draudu apstākļos. Uzticība institūcijām pastarpināti raksturo piederības sajūtu un identitāti nacionālā līmenī, kas savukārt nosaka to, kā jaunieši jūtas savā valstī, savā dzīves un darbības vidē. Savukārt psihoaktīvo vielu reklāma ir tas ārējais vides faktors, kam ir tieša, nepastarpināta saistība ar jaunieša attieksmes veidošanu, iespējams, arī vielu lietošanas paradumiem. Visi minētie ir ļoti atšķirīgi vides raksturlielumi, tādēļ vispirms aplūkosim katru no šiem aspektiem, bet nākamajā solī, līdzīgi kā visu citu ietekmes jomu aplūkojumā, tiks izmantota faktoranalīze un regresijas modeļi, lai noteiktu vides faktoru saistību ar MIN grupas vielu lietošanu, alkohola pārmērīgu lietošanu un regulāru smēķēšanu.

Kopumā 2008. gada aptaujas dati liecina, ka jauniešu tolerance un uzticība valsts institūcijām un baznīcai ir mazinājusies, t.i., mazinājies to respondentu skaits, kas snieguši atbildes „drīzāk un visā pilnībā uzticos”. Salīdzinoši tāpat kā 2006. gada aptaujā, jaunieši visvairāk uzticas veselības

aprūpes iestādēm (68%) un vispārējās izglītības iestādēm (65%), tiesai (50%). Mazāk par pusi izteikuši uzticību baznīcai (46%), masu medijiem (45%) un policijai (43%). Vēl mazāk nekā iepriekš – 28% jauniešu uzticas arodbiedrībai. Acīmredzot krīze ekonomikā un sociālo problēmu saasināšanās nozīmīgi ietekmējusi jau tā zemo uzticēšanās līmeni valdībai un Saeimai. Tikai 16 % jauniešu pauduši uzticību valdībai un 14% – Saeimai.

Drošības sajūtu raksturojumā kopš 2006. gada aptaujas būtiskas izmaiņas nav novērojamas. Vairums aptaujāto jauniešu (79%) norādījuši, ka jūtas droši vakaros savas dzīvesvietas tuvumā – 36% jūtas ļoti droši, bet 42% – drīzāk droši nekā nedroši. Lielākus draudus jaunieši izjūt, vakaros atrodoties pilsētas centrā, kopumā 41% jauniešu nejutās īsti komfortabli pilsētas centrā. Kopš 2006. gada situācija acīmredzot pasliktinājusies un šo jauniešu īpatsvars nozīmīgi palielinājies – tolaik centrā īsti droši nejutās 33% jauniešu. Drošības sajūtu saistību ar psihoaktīvo vielu lietošanu, aplūkosim tālāk, bet jāatzīmē, ka būtiskas atšķirības drošības vērtējumā atkarīgas no respondenta dzimuma. Ievērojami drošāk gan savas dzīvesvietas rajonā, gan pilsētas centrā jūtas zēni.

Ja skola atrodas tālu no mājām un klasesbiedri nedzīvo tuvumā, jaunieši daudz vairāk laika mēdz pavadīt ar draugiem ārpus skolas vai apkārtnes jauniešiem. Kontakti un brīvā laika pavadīšana kopā ar dzīvesvietas apkārtnes jauniešiem var būt viens no vielu lietošanas riska vai aizsargājošiem faktoriem. Kontaktu tīklus var raksturot divos virzienos – kāds ir kontaktu plašums (cik plašs ir paziņu loks) un kāds ir to stiprums, ciešums (cik laba, tuva ir šī pazišanās). Lielākā daļa (56%) jauniešu zina vairumu savas apkārtnes vienaudžu pēc izskata. 37% jauniešu ir arī ciešāka saikne ar apkārtnes vienaudžiem, jo tie zina arī vairuma šo jauniešu vārdus. 25% ir sarunājušies ar lielāko daļu savas apkārtnes vienaudžu. Plaši sociālo kontaktu tīkli var sniegt atbalstu un palīdzību pusaudzīm, kad viņām tā nepieciešama, taču vienlaikus palielina risku, ka starp paziņām būs kāds, kurš pamudinās uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Jo plašāki un ciešāki ir respondenta kontakti ar apkārtnes vienaudžiem, jo drošāk un komfortablāk jaunietis jūtas savas dzīvesvietas tuvumā.

Viens no būtiskākajiem faktoriem, kas saistīts **regulāras smēķēšanas** un **alkohola pārmērīgas lietošanas** risku, ir drošība dzīvesvietas apkārtnē (sk. 15., 16. pielikumu). Savas mājas apkārtnē, tāpat pilsētas centrā vakaros drošāk jūtas tie jaunieši, kuri smēķē un iedzer. Domājams, ar iepriekšējo cieši saistīts otrs būtiskākais vides faktors – saskarsme un attiecības ar apkārtnes vienaudžiem. Jauniešu vidū, kuri apgalvo, ka labi pazīst apkārtnes vienaudžus, ir lielāks īpatsvars regulāro smēķētāju un to, kas mēdz pārmērīgi lietot alkoholu. Tā kā pastāv liela varbūtība, ka dzīvesvietas tuvumā kopā ar apkārtnes vienaudžiem jaunietis pavada tieši brīvo laiku, tad šī korelācija nav pārsteidzoša, jo alkohola lietošana un smēķēšana ir nozīmīgs socializēšanās komponents. Dati gan neļauj konstatēt šo sakarību virzienu un viennozīmīgi

secināt, vai jaunieši, kas ir aktīvāki, ekstravertāki, vieglāk iepazīstas, ir arī vairāk tendēti uz riska uzvedību, vai arī alkohola lietošana veicina kontaktus, iepazīšanos, ceļ pašapziņu un rada drošuma sajūtu kā dzīvesvietas apkārtnē, tā arī pilsētas centrā, kas Rīgā jauniešiem nozīmē arī izklaides un atpūtas vietu. Šeit ļoti būtisks moments ir, kādā mikrorajonā, varbūt pat kādā mājā jaunietis dzīvo, kādi jaunieši sastopami dzīvesvietas tuvumā.

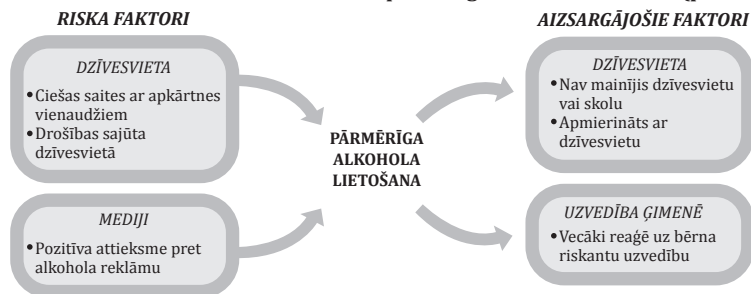
Turklāt jāņem vērā, ka drošāk jebkurā vietā jūtas puīši un vienlaikus jebkuru atkarību izraisošo vielu pamēģināšanas/lietošanas risks augstāks ir puīšiem nekā meitenēm. Tādēļ iespējams, ka aplūkoto vides faktoru nozīmība modelī ir arī pastarpināta, dzimuma determinēta.

Viennozīmīgi nav izskaidrojams fakts, ka pastāv būtiska sakarība starp regulāru smēķēšanu, pārmērīgu alkohola lietošanu un dzīvesvietas, skolas maiņu pēdējo piecu gadu laikā, kā arī neapmierinātību ar dzīvesvietu. Iespējams, jaunieša uzvedība saistīta nevis ar vidi, uz kuru tas pārceļas, bet ar emocionālo pārdzīvojumu dzīvesvietas maiņas dēļ. Savukārt skolas maiņa nereti ir sekas jaunieša uzvedībai vai rīcībai, kā rezultātā viņš tiek izslēgts vai vienkārši nevar turpināt mācības iepriekšējā skolā. No jauniešiem, kas pārmērīgi lietojuši alkoholu, skolu pēdējo piecu gadu laikā divas un vairāk reizes mainījuši 16%, kamēr no pārējiem jauniešiem to darījuši 8%. Un otrādi – skolas un dzīvesvietas maiņa, iespējams, rada nepieciešamību jaunietim apliecināties jaunā vidē, „pierādīt” sevi apkārtnes vienaudžiem un skolas biedriem. Protams, jāņem vērā citu faktoru pastarpinātā iedarbība, t.i., skolas un nereti dzīvesvietas saistība ar atšķirībām respondentu vecumā. Atgādināsim, ka daļa izlases realizēta 9. klasē, daļa – 10. klasē. Piedzēšanās īpatsvars ir augstāks to jauniešu vidū, kas mācās 10. klasē, un skolas maiņa daudzos gadījumos vienkārši saistīta ar iestāšanos vidusskolā. Iemesli skolas maiņai šajā pētījumā diemžēl netika noskaidroti.

Cits nozīmīgs riska faktors ir neuzticēšanās valsts institūcijām – tie jaunieši, kuri tendēti uz pārmērīgu alkohola lietošanu, mazākā mērā uzticas gan valdībai un Saeimai, gan visām valsts institūcijām, baznīcai un masu medijiem. Iespējams, šī ietekme ir pastarpināta un vairāk saistīta ar personības rakstura iezīmēm. Pastāv lielāka iespējamība, ka jaunieši, kas ir skeptiskāk nosakņoti, kuri, iespējams, jūt mazāku piederību savai skolai, valstij, pārdzīvo identitātes krīzi, biežāk piedzēras vai smēķē.

Tiešās un netiešās reklāmas ietekmju jomā būtiska nozīme izrādījās tikai vienam faktoram. Piedzēšanās, kā arī regulāras smēķēšanas iespējamība ir augstāka to jauniešu vidū, kuriem ir ievērojami atbalstošāka un tolerantāka attieksme pret alkohola reklāmu kopumā. Alkohola reklāmu masu informācijas līdzekļos pilnībā atbalsta 20% jauniešu, kas mēdz pārdzēties, un tikai 6% pārējo jauniešu (reklāmu daļēji atbalsta 39% pārmērīgo lietotāju un 23% no pārējiem jauniešiem).

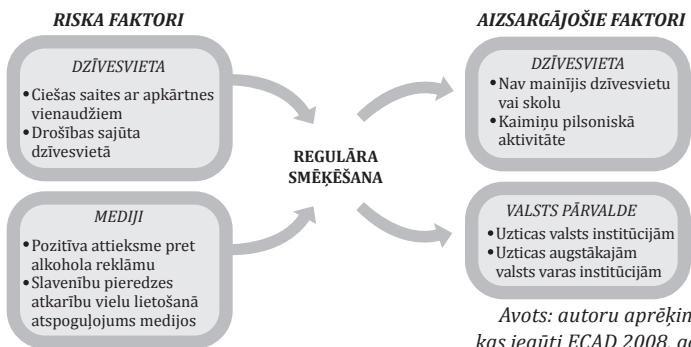
10. attēls. Vides faktoru saistība ar pārmērīgu alkohola lietošanu (piedzeršanos)

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Regulāras smēķēšanas gadījumā statistiski nozīmīgi ir vēl divi faktori: uzskats, ka mūziķu, kinozvaigžņu un citu slavenību sniegtais piemērs narkotiku lietošanā veicina vēlmi pamēģināt šīs vielas, un kaimiņu pilsoniskā aktivitāte.

11. attēls. Vides faktoru saistība ar regulāru smēķēšanu

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Varbūtību, ka jauniešs būs pamēģinājis vai lietojis kādas no **MIN grupā** ietvertajām narkotiskajām vielām vai atturēsies no to lietošanas, ietekmē tie paši vides faktori, kas būtiski saistīti ar pārmērīgu alkohola lietošanu un regulāru smēķēšanu (sk. 17. pielikumu). Atbilstoši nozīmīgumam tie sarindojas šādā secībā:

- ciešas saites ar apkārtnes vienaudžiem;
- drošība vakaros mājās tuvumā un pilsētā;
- neuzticēšanās valsts institūcijām, varai;
- dzīvesvietas, mikrorajona un/vai skolas maiņa;
- attieksme pret alkohola reklāmu.

Papildus nosauktajiem nozīmīgs faktors ir popularizējoši raksti medijos un to ietekme uz vielu pamēģināšanu.

Viens no statistiski nozīmīgākajiem riska vai aizsargājošiem faktoriem MIN grupas vielu pamēģināšanā vai lietošanā, ir drošība dzīvesvietas apkārtnē. Tāpat kā dzeršanas un smēķēšanas gadījumā, minētais faktors cieši saistīts ar

citu vienlīdz nozīmīgu faktoru – saskarsmi un attiecībām ar apkārtnes vienaudžiem. Arī šajā gadījumā, domājams, noteicoša loma ir mikrorajonam vai mājai, kurā jauniešs dzīvo, apkārtnes vienaudžu, ar kuriem kopā tiek pavadīts lielākoties brīvais laiks, paradumiem. Kopumā varbūtība, ka jauniešs būs pamēģinājis vai lietojis narkotikas, ir lielāka to jauniešu vidū, kuri uztur ciešākas attiecības ar dzīvesvietas apkārtnes vienaudžiem un drošāk vakaros jūtas kā uz ielas savas dzīvesvietas apkārtnē, tā arī pilsētas centrā.

Aplūkotie faktori bija nozīmīgākie arī analizē, kas veikta, izmantojot 2006. gada aptaujas datus. Tas ļauj secināt, ka šiem apkārtējās vides faktoriem ir svarīga loma jebkuru atkarību izraisīto vielu pamēģināšanas modelī.

Līdzīgi kā 2006. gadā, MIN grupas vielu pamēģināšanas pieredze saistīta ar tādu faktoru kā neuzticēšanās valsts institūcijām – tie jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lietojuši nelegālās narkotikas, inhalantus u.tml., retāk uzticas valdībai un Saeimai, visām valsts institūcijām, kā arī baznīcai un masu medijiem. Domājams, ka, tāpat kā gadījumā ar piedzeršanos un smēķēšanu, šī faktora ietekme ir pastarpināta un vairāk saistīta ar indivīda rakstura iezīmēm un piederības izjūtu skolai, rajonam valstij. MIN grupas vielu lietošanas risks augstāks jauniešiem, kuri neuzticas gandrīz nevienai no minētajām institūcijām.

Dzīvesvietas, skolas maiņa – nozīmīgs faktors, kas paaugstina MIN grupas vielu lietošanas risku. Tas apstiprina iepriekš izteikto pieņēmumu, ka, no vienas puses, jaunieši, kuri tendēti uz deviantu uzvedību, bieži vien spiesti mainīt skolu un, iespējams, pat dzīvesvietu, jo nevar turpināt mācības iepriekšējā mācību iestādē. Tomēr vēlreiz jāatgādina, ka šo korelāciju var ietekmēt respondenta vecums un klase, kurā tas mācās.

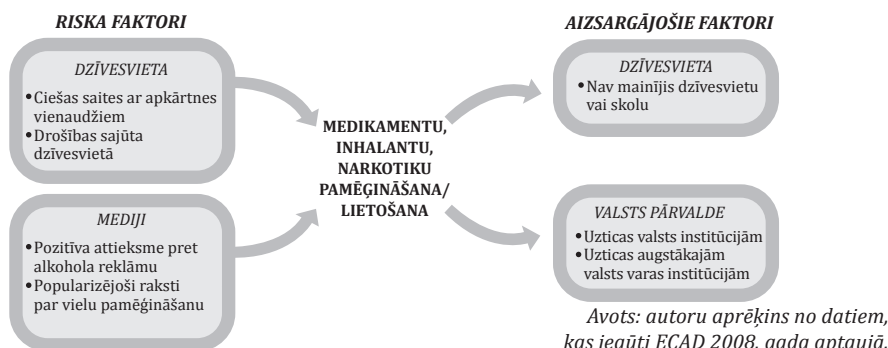
Aplūkojot reklāmas saistību ar narkotiku pamēģināšanu, būtiski ir divi faktori: attieksme pret reklāmu un popularizējoši raksti, informācija par atkarību izraisītajām vielām. Narkotiku, inhalantu, medikamentu pamēģināšanas varbūtība ir augstāka to jauniešu vidū, kuri biežāk pamanījuši un atbalsta alkohola reklāmu masu medijos, kā arī atzīst, ka popularizējoši apraksti par narkotiku lietošanu internetā iedrošina jauniešus pamēģināt šīs vielas.

MIN grupas atkarību izraisīto vielu pamēģināšana/lietošana nav nozīmīgi saistīta ar jauniešu apmierinātību ar dzīvesvietu, tomēr jāatgādina, ka sociālo aktivitāšu trūkums dzīvesvietā un neapmierinātība ar to var mudināt jauniešus uz deviantu uzvedību. Tāpat jaunieša uzvedību šajā jomā neietekmē tas, cik ciešas vai vājas ir saites un sakari ar kaimiņiem. Lai gan vairāk nekā pusei jauniešu vecāku (57%) ir draugi/paziņas, kas mīt dzīvesvietas tuvumā un ar kuriem viņi mēdz kontaktēties, 35% uztur ciešus kontaktus ar kādu no kaimiņiem un līdz ar to viņu līdzdalība dzīvesvietas kopienas dzīvē varētu būt diezgan aktīva, arī kaimiņu sociālai un pilsoniskai aktivitātei nav būtiska nozīme attiecībā uz narkotisko vielu pamēģināšanu vai lietošanu.

Lai arī atsevišķos rādītājos reklāmas saistība ar vielu lietošanu ir

nozīmīga, kopējā vides ietekmes faktoru kontekstā iespējamību, ka jaunieši pamēģinās narkotiskās vielas, būtiski ietekmē tikai divi jau iepriekš pieminētie faktori.

12. attēls. Vides faktoru saistība ar MIN grupas vielu pamēģināšanu

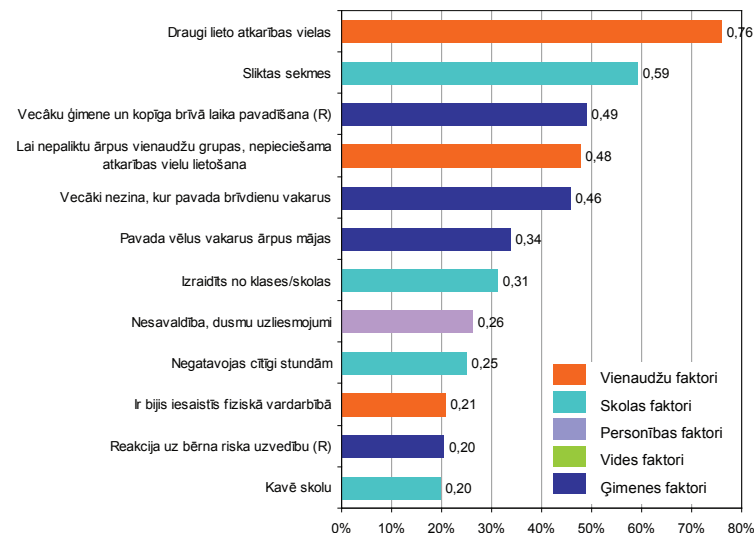
Salīdzinājumā ar 2006. gada aptauju, vides faktoru kopējā nozīmība ir pieaugusi, lai gan riska un aizsargājošo faktoru kopējā modelī to nozīme saglabājas salīdzinoši zema. Vides faktori kopumā spēcīgāk ietekmē legālo vielu – alkohola pārmērīgu lietošanu un regulāru smēķēšanu nekā citu narkotisko vielu lietošanu. Līdzīgi kā ģimenes faktoru jomā, vides faktoru mērījumiem pievienotas vairākas pazīmes, kas saistītas ar atkarību izraisošo vielu tiešo un netiešo reklāmu. Tas kopumā var ietekmēt kā modeļa skaidrojošo spēku, tā arī atsevišķu faktoru ietekmes efektu.

2.6. Dažādu faktoru ietekme uz legālo un nelegālo atkarību izraisošo vielu lietošanu

Izvērtējot dažādu jomu kopējo faktoru iedarbību⁸, **regulāru smēķēšanu** galvenokārt nosaka vienaudžu vide, kurā jaunieši uzturas, kā arī viņa paša personības iezīmes (sk. 18. pielikumu). Joprojām būtiska loma ir vecākiem un ģimenei, lai gan salīdzinājumā ar 2006. gadu vienaudžu ietekme uz smēķēšanu ir nedaudz palielinājusies, turpretī ģimenes ietekme nedaudz mazinājusies. Iespējams, tas nozīmē, ka vecāki vēl mazāk spēj izkontrolēt un novērst jaunieša smēķēšanas paradumus. Skola un vides faktori šos paradumus ietekmē nedaudz mazāk.

Galvenais faktors, kas rosina **regulāru smēķēšanu**, tāpat kā 2006. gadā, ir tas, ka draugi lieto atkarības vielas (sk. 13. attēlu), un uzskats, ka smēķēšana ir nepieciešams priekšnosacījums, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Ja draugi smēķē, tad risks, ka jaunieši uzsāks to darīt, ir ārkārtīgi liels.

13. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz regulāru smēķēšanu

Piezīme: attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas savukārt apraksta konkrētās pazīmes ietekmes stiprumu uz regulāru smēķēšanu. Attēlā iekļautas īpašības, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0,05. Ar dažādām krāsām atzīmētas dažādas faktoru grupas: ar oranžu – vienaudžu faktori, ar tumši zilu – ģimenes faktori, gaiši zilu – vides faktori, zaļu – skolas faktori, lillā – personības faktori.

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

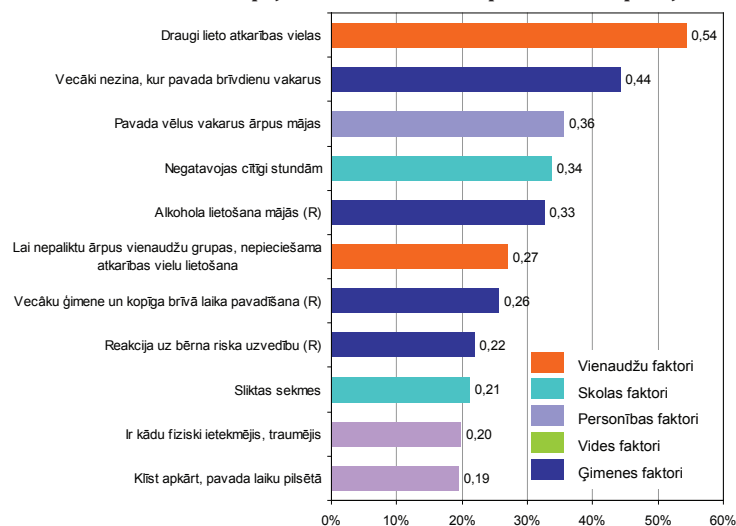
Apstiprinās arī apgalvojums, ka smēķēšana saistīta ar īpašu dzīves stilu, kas ietver vēl vakaru pavadīšanu ārpus mājas, jo īpaši, bez vecāku ziņas un uzraudzības. Risku, ka jaunieši regulāri smēķēs, mazina brīvā laika pavadīšana kopā ar vecākiem vai vismaz vecāku informētība par to, kur jaunieši pavada savu brīvo laiku, kā arī atkarības vielu lietošanas nosodījums ģimenē. Tātad vecāku informētība un ieinteresēta attieksme var būt nozīmīgi aizsargfaktori. Par vienu no būtiskākajiem riska faktoriem uzskatāms arī jaunieša intereses trūkums par mācībām un skolu, par ko jo īpaši liecina sliktas sekmes. Uz regulāru smēķēšanu var norādīt tas, ka jaunieši negatavojas stundām, kavē skolu, ir sliktas sekmes, ticis izraisīts no klases. Tāpat šiem jauniešiem raksturīga nesavaldība un dusmu uzliesmojumi. Nesavaldītākiem, nervozākiem jauniešiem var būt lielāka tieksme uzsākt smēķēt, tai pašā laikā, iespējams, tieši nikotīna trūkums regulāriem smēķētājiem var izraisīt nesavaldību un dusmu uzliesmojumus. Kopumā jāsecina, ka t.s. problēmauniešiem jāpievērš uzmanība ne tikai saistībā ar mācībām. Iespējams, jaunieša atkarības problēmu risināšana palīdzētu risināt arī viņa problēmas skolā.

Pārmērīgu alkohola lietošanu – piedzeršanos, līdzīgi kā smēķēšanu, visvairāk iespaido vienaudžu vide, kurā uzturas jaunieši, turklāt vienaudžu

ietekme salīdzinājumā ar 2006. gadu ir palielinājusies. Tas, vai jauniešs piedziesies, ir lielā mērā atkarīgs arī no viņa paša personības raksturojuma, tāpat arī vecāku ģimenes, tajā ieaudzinātajiem uzvedības modeļiem un normām. Skola un vides faktori jauniešu piedziesanos ietekmē mazāk.

Arī piedziesanos, līdzīgi kā regulāru smēķēšanu, visvairāk determinē tas, ka draugi lieto atkarības vielas (sk. 14. attēlu), īpaši, ja jauniešs jūt, ka, atsakoties no alkohola, riskē palikt ārpus vienaudžu grupas.

14. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz piedziesanos pēdējā mēneša laikā

Piezīme: attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas savukārt apraksta konkrētās pazīmes ietekmes stiprumu uz piedziesanos. Attēlā iekļautas īpašības, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0.05. Ar dažādām krāsām atzīmētas dažādas faktoru grupas: ar oranžu – vienaudžu faktori, ar tumši zilu – ģimenes faktori, gaiši zilu – vides faktori, zaļu – skolas faktori, lillā – personības faktori. Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

Vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas, bez vecāku ziņas un uzraudzības, īpaši klīšana apkārt un laika pavadīšana pilsētas centrā, ir būtisks alkohola lietošanas riska faktors. Risks mazinās, ja vecāki pavada brīvo laiku kopā ar jauniešu vai vismaz ir informēti par viņa brīvā laika pavadīšanu. Īpaša nozīme ir vecāku attieksmei pret vielu lietošanu – toleranta un vienaldzīga attieksme paaugstina pārmērīgas alkohola lietošanas varbūtību, kamēr negatīvas reakcijas prognoze mazina iespējamību, kas jauniešs piedziesies. Otrs tikpat spēcīgs faktors ir vecāku ģimenē gūtā pieredze – ja mājās netiek lietots alkohols un vecāki neatbalsta tā lietošanu, tas mazina piedziesšanās iespējamību, kamēr fakts, ka paši vecāki ir piedāvājuši vai kopā ar bērnu pacēlušī glāzīti, nozīmīgi palielina iespējamību, ka jauniešs būs bijis piedziesies.

Salīdzinājumā ar 2006. gadu jauniešu piedziesšanās vairāk atsauca uz

viņu sekmēm skolā (viņi sliktāk gatavojas stundām un rezultātā saņem sliktas atzīmes), taču salīdzinoši mazāk izraisa agresīvu un noziedzīgu uzvedību. Kopumā var secināt, ka gan skolai, gan vecākiem jāuzņemas kopēja atbildība par atkarības vielu lietošanas riska faktoru mazināšanu starp jauniešiem – veicinot pozitīvas motivācijas veidošanu jauniešos, esot informētiem par viņu aktivitātēm un draugiem, ar kuriem jauniešs pavada laiku, veicinot atbildības sajūtu, piesaisti skolai un mācībām.

Lai arī kopējā modelī uz pārējo faktoru fona vides faktoriem nav statistiski nozīmīga loma, tomēr salīdzinājumā ar 2006. gada datiem to nozīme paaugstinājusies. Cieši kontakti ar apkārtnes vienaudžiem, dzīvesvietas un skolas maiņa, skeptiska attieksme un neuzticēšanās valsts institūcijām, masu medijiem un baznīcai paaugstina varbūtību, ka jauniešs būs lietojis kādas no atkarību izraisošajām vielām.

Tāpat kā 2006. gadā, arī 2008. gadā **narkotiku (medikamentu, inhalantu, nelegālo atkarību izraisošo vielu) pamēģināšanu** un lietošanu visvairāk nosaka individuālās personības iezīmes un vienaudži, ar kuriem kopā jauniešs pavada laiku. Skolas vides nozīme atkarības vielu pamēģināšanā salīdzinājumā ar 2006. gadu ir mazinājusies, toties ir palielinājusies vecāku, ģimenes ietekme uz nelegālo atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu (sk. 16. tabulu). Iespējams, ka skola šobrīd mazāk aktīvi iesaistās jauniešu uzvedības kontrolēšanā un personības audzināšanā darbā, vairāk atstājot to vecāku ziņā. Apkārtējās vides faktoriem joprojām ir samērā maza nozīme, lai arī tā ievērojami pieaugusi salīdzinājumā ar iepriekšējo posmu.

16. tabula. Dažādu faktoru grupu ietekme uz MIN (medikamenti, inhalanti, nelegālās vielas) grupas vielu pamēģināšanu

Faktoru grupas	R ² (2006)	R ² (2008)
Skolas vide	0,163	0,121
Vienaudži	0,223	0,228
Individuālie, personības faktori	0,245	0,254
Vecāki, ģimene	0,117	0,185
Vide	0,016	0,126

Piezīme: R² apzīmē katras faktoru grupas izskaidrojošo vērtību, t.i., cik lielā mērā tā izskaidro atkarības vielu pamēģināšanu.

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

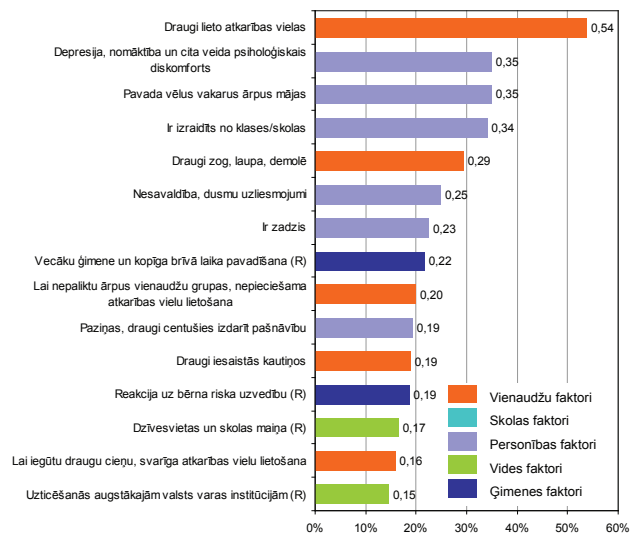
Kā vienu no būtiskākajām pēdējo gadu izmaiņām var atzīmēt vienaudžu grupas „spiediena” nozīmes pieaugumu medikamentu, inhalantu un nelegālo atkarības vielu pamēģināšanā. Šobrīd svarīgākais MIN grupas vielu pamēģināšanas un lietošanas riska faktors ir tas, vai draugi lieto atkarību izraisošās vielas (sk. 15. attēlu). Ja jauniešu vidū valdošās normas un attieksme atbalsta deviantu uzvedību - zagšanu, laupīšanu, demolēšanu, kā arī atkarības vielu lietošanu, ja atkarības vielu lietošana nepieciešama, lai iekļautos vienaudžu grupā un iegūtu viņu cieņu, iespēja, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās

vielas, būtiski palielinās. Lai mazinātu risku, vecākiem ieteicams pievērst uzmanību tam, kādā kompānijā jauniešs pavada savu brīvo laiku.

Joprojām viens no būtiskākajiem riska faktoriem ir vēl vakaru pavadīšana ārpus mājas. Jāsecina, ka atkarības vielu pamēģināšanu varētu mazināt efektīvāka to izplatīšanas kontrole pilsētas ielās, iestādēs, izklaides vietās u.tml. Lai mazinātu atkarību izraisošo vielu lietošanas risku jauniešu vidū, nepieciešams arī vecākiem vairāk interesēties par to, kur, kā un ar ko kopā jauniešs pavada vakarus. Tas izriet arī no iepriekš pieminētā faktora – vecāku informētības saistības ar vielu lietošanu.

2008. gada aptaujā starp būtiskākajiem faktoriem, kas sekmē atkarības vielu pamēģināšanu, ierindojusies arī depresija, nomāktība, psiholoģisks diskomforts, īpaši, ja tas saistīts ar paziņu vai draugu mēģinājumiem izdarīt pašnāvību. Pārdzīvojuma, nomāktības un depresijas brīžos risks, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās vielas, paaugstinās, tādēļ svarīgi, lai vecāki un arī skola sekotu līdzī bērna noskaņojumam, lai jauniešs šādos brīžos nejustos vientuļš un būtu kāds uzticams draugs, ģimenes loceklis vai skolas speciālists, pedagogs, ar kuru parunāt.

15. attēls. Kopējā faktoru ietekme uz MIN (medikamenti, inhalanti, nelegāls atkarības vielas) grupas atkarību izraisošo vielu pamēģināšanu

Piezīme: attēlotie skaitļi norāda B koeficientu, kas savukārt apraksta konkrētās pazīmes ietekmes stiprumu uz MIN grupas vielu pamēģināšanu. Attēlā iekļautas īpašības, kuru ietekme ir nozīmīga pie nozīmības līmeņa 0,05. Ar dažādām krāsām atzīmētas dažādas faktoru grupas: ar oranžu – vienaudžu faktori, ar tumši zilu – ģimenes faktori, gaiši zilu – vides faktori, zaļu – skolas faktori, lillā – personības faktori.

Avots: autoru aprēķins no datiem, kas iegūti ECAD 2008. gada aptaujā.

2006. gada pētījuma rezultātā secināts, ka atkarību izraisošo vielu pamēģināšana saistīta ar noslieci uz deviantu uzvedību (piemēram, zagšanu). Taču interesanti, ka 2008. gada pētījuma analīze kā īpaši būtisku faktoru atklāj jauniešu paškontroles trūkumu – atkarību izraisošās vielas biežāk pamēģinājuši jaunieši, kuriem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi, izraidīšana no klases. Iegūtie rezultāti liecina, ka mūsdienās raksturīgā sabiedrības infantilizācija un visatļautības sajūta, vēlme tūlītēji apmierināt savas vajadzības un nevēlēšanās uzņemties atbildību var dot pamudinājumu atkarības vielu pamēģināšanai.

Tāpat kā 2006. gadā var secināt, ka liela nozīme ir arī attiecībām ģimenē. Ja jaunieši zina, ka vecāki reaģētu negatīvi: paustu noraidošu attieksmi pret lietošanu, no vecāku puses sekotu ierobežojumi vai sankcijas, konstatējot, ka jauniešs lieto kādas atkarību izraisošās vielas, iespēja, ka viņš tās pamēģinās, ir mazāka. Tāpat konstatēts, ka vēl vairāk risks samazinās, ja brīvais laiks tiek pavadīts kopā ar vecākiem, kas nozīmē arī informētību un zināmas kontroles iespējas pār jaunieša brīvā laika aktivitātēm – šādā situācijā atkarību izraisošo vielu pamēģināšana ir mazāk iespējama.

Kā jau minēts, vides faktoru ietekme ir salīdzinoši mazāk nozīmīga, tomēr, līdzīgi kā 2006. gadā, pārējo faktoru kontekstā kā nozīmīgs faktors MIN grupas vielu pamēģināšanā/lietošanā minama dzīvesvietas un skolas maiņa. Pats par sevi tas nav viennozīmīgi skaidrojams fakts. No vienas puses, vielu lietošanas uzsākšana, iespējams, saistīta ar jaunieša emocionālo pārdzīvojumu, nepieciešamību apliecināties jaunā vidē, no otras puses, skolas maiņa nereti ir sekas jaunieša uzvedībai vai rīcībai, kā rezultātā viņš tiek izslēgts vai vienkārši nevar turpināt mācības iepriekšējā skolā. Un, kā jau iepriekš minēts, šis var būt pastarpinātas ietekmes faktors, kur galvenā nozīme ir jaunieša vecumam.

Un visbeidzot – neuzticēšanās valsts institūcijām – tie jaunieši, kuri pamēģinājuši vai lietojuši nelegālās atkarību izraisošās vielas, retāk uzticas valdībai un Saeimai, visām valsts institūcijām, kā arī baznīcai un masu medijiem. Iespējams, arī šī ietekme ir pastarpināta un vairāk saistīta ar personības rakstura iezīmēm, jaunības maksimālismu un skeptisku attieksmi pret notiekošo kopumā.

Secinājumi

Būtiskākie regulāras smēķēšanas un alkohola lietošanas riska faktori ir saistīti ar vienaudžu vidi, personības iezīmēm un ģimeni, turklāt smēķēšanu salīdzinoši vairāk nekā piedzeršanos ietekmē vienaudži un skolas vide. Salīdzinājumā ar 2006. gadu vienaudžu ietekme uz alkohola lietošanu un smēķēšanu ir palielinājusies, turpretī ģimenes ietekme – nedaudz mazinājusies. Iespējams, vecāki vēl mazāk spēj izkontrolēt un novērst jaunieša piedzeršanos vai smēķēšanu. Daudzos gadījumos vecāku pašu tolerantā attieksme pret alkohola lietošanu/smēķēšanu nosaka to, ka pret bērnu izvirzītās prasības un sankcijas šādas uzvedības gadījumos nav pietiekami stingras un adekvātas bērna uzvedībai. Arī ģimenē novērotais (alkohola lietošana visos svētkos un nereti ikdienā) bieži vien ir pretrunā ar vecāku sacīto un bērnam izvirzītajām prasībām. Līdz ar to vecāku piemērs un reakcija neveicina bērna uzvedības izmaiņas, kā rezultātā bērni mazāk pakļaujas vecāku kontrolei un ietekmei.

Tāpat kā 2006. gadā, galvenais faktors, kas rosina regulāru smēķēšanu, ir tas, ka draugi lieto atkarības vielas, un uzskats, ka smēķēšana ir nepieciešams priekšnosacījums, lai nepaliktu ārpus vienaudžu grupas. Ja draugi smēķē, tad risks, ka jauniešs uzsāks smēķēt, ir ārkārtīgi liels. Smēķēšana saistīta arī ar vēlu vakaru pavadīšanu ārpus mājas bez vecāku ziņas un uzraudzības. Par vienu no būtiskākajiem smēķēšanas riska faktoriem uzskatāms arī jaunieša intereses trūkums par mācībām un skolu, par ko jo īpaši liecina sliktas sekmes. Uz regulāru smēķēšanu var norādīt tas, ka jauniešs negatavojas stundām, kavē skolu, saņem sliktas atzīmes, ticis izraidīts no klases. Tāpat regulāriem smēķētājiem raksturīga nesavaldība un dusmu uzliesmojumi. Nesavaldītākiem, nervozākiem jauniešiem var būt lielāka tieksme uzsākt smēķēt, tai pašā laikā regulāriem smēķētājiem tieši nikotīna trūkums var izraisīt nesavaldību un dusmu uzliesmojumus.

Risku, ka jauniešs regulāri smēķēs, mazīna brīvā laika pavadīšana kopā ar vecākiem vai vismaz vecāku informētība par to, kur jauniešs pavada savu brīvo laiku, kā arī atkarības vielu lietošanas nosodījums ģimenē. Kopumā jāsecina, ka t.s. problēmjuniešiem jāpievērš uzmanība ne tikai saistībā ar mācībām. Iespējams, jaunieša atkarības problēmu risināšana palīdzētu risināt arī viņa problēmas skolā.

Faktori, kas sekmē pārmērīgu alkohola lietošanu – **piedzeršanos**, ir līdzīgi kā faktori, kas sekmē regulāru smēķēšanu. Arī šādu rīcību visvairāk ietekmē tas, ka draugi lieto atkarības vielas, īpaši, ja jauniešs jūt, ka, atsakoties no alkohola, riskē palikt ārpus vienaudžu grupas. Arī vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas bez vecāku ziņas un uzraudzības, īpaši klīšana apkārt un laika pavadīšana pilsētā/pilsētas centrā, ir būtisks alkohola lietošanas riska faktors.

Risks mazinās, ja vecāki pavada brīvo laiku kopā ar jauniešs vai vismaz ir informēti par viņa brīvā laika pavadīšanu. Īpaša nozīme ir vecāku attieksmei

pret vielu lietošanu – tolerantā un vienaldzīga attieksme paaugstina pārmērīgas alkohola lietošanas varbūtību, kamēr negatīvas reakcijas prognoze mazīna iespējamību, kas jauniešs piedzersies.

Otrs tikpat spēcīgs faktors ir vecāku ģimenē gūtā pieredze – ja mājās netiek lietots alkohols un vecāki neatbalsta tā lietošanu, tas mazīna piedzeršanās iespējamību, kamēr fakts, ka paši vecāki ir piedāvājuši vai kopā ar bērnu pacēluši glāzīti, nozīmīgi palielina iespējamību, ka jauniešs kādu reizi būs pārmērīgi lietojis alkoholu.

Salīdzinājumā ar 2006. gadu jauniešu piedzeršanās vairāk atsaucas uz viņu sekmēm skolā (viņi sliktāk gatavojas stundām un rezultātā saņem sliktas atzīmes), taču salīdzinoši mazāk izraisa agresīvu un noziedzīgu uzvedību.

Kopumā var secināt, ka gan skolai, gan vecākiem jāuzņemas kopēja atbildība par atkarības vielu lietošanas riska faktoru mazināšanu starp jauniešiem – sekmējot pozitīvas motivācijas veidošanos jauniešos, esot informētiem par viņu aktivitātēm un draugiem, ar kuriem jauniešs pavada laiku, veicinot atbildības sajūtu, piesaisti skolai un mācībām.

Lai arī daudzfaktoru modelī vides faktori ir statistiski nenozīmīgi, tomēr salīdzinoši ar 2006. gada datiem to ietekme uz pārmērīgu alkohola lietošanu pieaugusi. Un vides faktoru uzskaitījumā nozīmīgākā ietekme ir apkārtnes vienaudžiem, drošības sajūtai dzīvesvietas apkaimē un centrā, dzīvesvietas un skolas maiņai, kā arī piederības, identitātes un uzticēšanās faktoriem. Cieši kontakti ar apkārtnes vienaudžiem, dzīvesvietas un skolas maiņa, skeptiska attieksme un neuzticēšanās valsts institūcijām, masu medijiem un baznīcai paaugstina varbūtību, ka jauniešs būs lietojis kādas no atkarību izraisošajām vielām. No narkotisko vielu tiešās un netiešās reklāmas faktoriem būtiskākā saistība pastāv starp jauniešu pārmērīgas lietošanas faktu un pozitīvu attieksmi pret alkohola reklāmu kopumā.

Tāpat kā 2006. gadā, arī šobrīd medikamentu, inhalantu un **nelegālo narkotiku** pamēģināšanu un lietošanu nosaka individuālās personības iezīmes un vienaudži, ar kuriem kopā jauniešs pavada laiku. Vienaudžu grupas „spiediēna” nozīmes pieaugumu var atzīmēt kā vienu no būtiskākajām pēdējo gadu izmaiņām. Ja jauniešu vidū valdošās normas un attieksme atbalsta deviantu uzvedību, tai skaitā atkarības vielu lietošanu, ja atkarības vielu lietošana nepieciešama, lai iekļautos vienaudžu grupā un iegūtu viņu cieņu, iespēja, ka tiks pamēģinātas atkarību izraisošās vielas, būtiski palielinās.

Joprojām viens no būtiskākajiem riska faktoriem ir vēlu vakaru pavadīšana ārpus mājas. Jāsecina, ka jebkuru atkarības vielu, to skaitā arī nelegālo, pamēģināšanu varētu mazināt efektīvāka to izplatīšanas kontrole pilsētas ielās, iestādēs, izklaides vietās u.tml. Lai mazinātu atkarību izraisošo vielu lietošanas risku jauniešu vidū, nepieciešams arī vecākiem vairāk interesēties par to, kur, kā un ar ko kopā jauniešs pavada vakarus.

2008. gada aptaujā starp būtiskākajiem faktoriem, kas sekmē MIN grupas vielu pamēģināšanu, ierindojusies arī depresija, nomāktība, psiholoģisks diskomforts, īpaši, ja tas saistīts ar paziņu vai draugu mēģinājumiem izdarīt pašnāvību. Pārdzīvojuma, nomāktības un depresijas brīžos risks paaugstinās, tādēļ svarīgi, lai vecāki sekotu līdzī bērna noskaņojumam, lai jauniešiem šādos brīžos nejustos vientuļš un būtu kāds uzticams draugs vai ģimenes loceklis, ar kuru parunāt.

Jau 2006. gada aptaujas rezultāti liecināja, ka atkarību izraidošo vielu pamēģināšana saistīta ar noslieci uz deviantu uzvedību (piemēram, zagšanu). Taču interesanti, ka 2008. gada pētījuma analīze kā īpaši būtisku faktoru atklāj tieši jauniešu paškontroles trūkumu – atkarību izraisošās vielas biežāk pamēģinājuši jaunieši, kuriem raksturīga nesavaldība, dusmu uzliesmojumi, izraidīšana no klases. Iegūtie rezultāti liecina, ka mūsdienās raksturīgā sabiedrības infantilizācija un tai raksturīgā visatļautības sajūta, vēlme tūlītēji apmierināt savas vajadzības un nevēlēšanās uzņemties atbildību var dot pamudinājumu atkarības vielu pamēģināšanai.

Skolas vides nozīme uz šo vielu pamēģināšanu salīdzinājumā ar 2006. gadu ir mazinājusies, toties ir palielinājusies vecāku, ģimenes faktoru ietekme uz to. Iespējams, ka skola šobrīd mazāk aktīvi iesaistās jauniešu uzvedības kontrolēšanā un personības audzināšanā darbā, vairāk atstājot to vecāku ziņā.

Ja jaunieši zina, ka vecāki reaģētu negatīvi, nosodītu, konstatējot, ka jauniešiem lieto kādas atkarību izraisošās vielas, iespēja, ka viņš tās pamēģinās, ir mazāka. Tāpat konstatēts: vēl vairāk risks samazinās, ja brīvais laiks tiek pavadīts kopā ar vecākiem, kas nozīmē arī informētību un zināmas kontroles iespējas pār jauniešu brīvā laika aktivitātēm – šādā situācijā arī MIN grupas vielu pamēģināšana ir maz iespējama.

Līdzīgi kā alkohola lietošanas un smēķēšanas gadījumā, vides faktoriem ir salīdzinoši mazāka nozīme, lai gan tā pieaugusi kopš 2006. gada. Arī visu pārējo faktoru kontekstā medikamentu, inhantu vai nelegālo narkotiku lietošanas varbūtība nozīmīgi saistīta ar dzīvesvietas/skolas maiņu un neuzticēšanos, skeptisku attieksmi pret valsts varas institūcijām. Abiem minētajiem faktoriem iespējama gan tieša, gan pastarpināta ietekme. Skolas/dzīvesvietas maiņa var būt gan sekas vielu lietošanai, gan iemesls – emocionāla pārdzīvojuma rezultāts, nepieciešamība iekļauties jaunā vidē. Pastarpināti to var ietekmēt jauniešu vecums. Savukārt neuzticēšanās valsts institūcijām var būt saistīta ar personības īpašībām, identitātes, piederības sajūtu kā savai tuvākajai videi, tā valstij kopumā.

Atsevišķi modelējot pie nozīmīgiem vides riska faktoriem vēl pieskaitāmi: saites ar apkārtnes vienaudžiem, drošības sajūta dzīvesvietas apkaimē un pilsētas centrā. Pēc jauniešu atzinuma, narkotiku lietošanas iespējamību paaugstina arī popularizējoši apraksti, kas pieejami internetā.

Literatūra

- House of Commons, Science and Technology Committee (2006). Drug classification: making a hash of it? Fifth Report of session 2005–06. London: The Stationery Office Limited.
- Gable, R. S. (2006). The Toxicity of Recreational Drugs. *American Scientist*, 94(3). P. 206.
- Gobiņa, I., Pudule, I., Grīnberga, D., Velika, B., Tilgale, N., Villeruša A., Teibe, U. (2008). Smēķēšanas un alkohola lietošanas izplatība skolas vecuma bērniem Latvijā 1991.-2006.g. Rīga: Sabiedrības veselības aģentūra
- Kirkcaldy, B. D., Siefen, G., Surall, D., Bischoff R. J. (2003). Predictors of drug and alcohol abuse among children and adolescents. *Personality and Individual Differences*, 36(2). P. 247–265.
- Koroļeva, I., Kārklīņa, I., Mieriņa, I., Sniķere, S. (2008). Narkotiku lietošana izklaides vietās. Rīga: SVA, SPI. 140 lpp.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Seņkāne, S., Sniķere, S., Trapenciere, I., Trapencieris, M., Lodziņa, Ā. (2007). Riska un aizsargājošo faktoru ietekme uz atkarību izraisošo vielu lietošanu. Rīga: Rīgas Atkarības profilakses centrs.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Sniķere, S., Goldmanis M., Trapencieris, M. (2008). Atkarību izraisošo vielu lietošanas paradumi un tendences skolēnu vidū. Rīga: SVA. 111 lpp.
- Koroļeva, I., Mieriņa, I., Goldmanis, M., Trapencieris, M. (2008). Atkarību izraisošo vielu lietošanas izplatība iedzīvotāju vidū. Rīga: SVA. 90 lpp.
- Petersen, A. (1988). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*, 39. P. 583–607.
- The Institute of Medicine of the National Academy of Sciences (1982). Marijuana and the human body. Sk. 18.06.2008., <http://uncletaz.com/marijuana/marieff.html>.